

Waar blijven de gogen?

Sociale wetenschappers hebben thans de gelegenheid de economen van hun sociaal-economische tronen te stoten. Het arbeidsconflict van deze maand is namelijk meer van sociale dan van economische aard. Bekijken we het conflict louter economisch, dan is er sprake van een opeenstapeling van irrationele gedragingen. Helaas lieten de gogen het afweten. De autonome accumulatieve werking van de collectieve attitudes der burgers — zoals dat in gogentaal heet — dient kennelijk nog nader te worden bestudeerd. Het is te betreuren dat sociologen, psychologen e.d. thans zo weinig van zich laten horen, want de studies die economen over het huidige conflict moeten maken om de problematiek der arbeidsvoorwaardenverbetering nu en straks tot een oplossing te brengen, zullen m.i. niet aan de gestelde verwachtingen voldoen.

Toch kan zo langzamerhand iedereen weten dat deze problematiek eerder sociaal-politiek, dan sociaal-economisch van aard is. Een bewijs daarvoor werd o.a. vorige maand geleverd door het maandblad *Beleid & maatschappij*, waarin redevoeringen van de hoogleraren Van den Doel, Albeda en Zahn, gehouden voor een congres van de Vereniging voor Strategische Beleidsvorming, waren afgedrukt. Alle drie waren het erover eens dat inflatie onvermijdelijk is zolang men er niet in slaagt een stelsel van politiek-economische beheersing op te bouwen, dat het vertrouwen krijgt van de massa van de bevolking. „Inflatie veroorzaakt geen sociale onvrede, maar is het gevolg ervan . . . Inflatie ondermijnt niet de democratie, maar is het gevolg van de omstandigheid dat onze democratie niet in staat is tot het nemen van bindende beslissingen over lonen en prijzen”, sprak Van den Doel. De in Albeda's woorden: „De demoraliserende werking der inflatie die zelf het klimaat creëert waarin zij verder kan gedijen, moet doorbroken worden. Dat vraagt om een doelbewust beleid, waarin de verschillende betrokken partijen (overheid, werkgevers, werknemers) samenwerken”. De man uit de sociale wetenschappen, Zahn, zou daarover zinvolle dingen moeten kunnen zeggen, maar deed het niet. Hij formuleerde essentiële vragen, zei dat er nog veel onderzoek nodig is en ging zo enkele bladzijden over het inflatievraagstuk door; theoretisch, abstract en voor de praktijk zinloos.

Terug naar het arbeidsconflict. Dat conflict ging aanvankelijk over de automatische prijscompensatie, die de werkgevers wilden afschaffen. Iedere econometist kan verklaren dat de huidige inflatie, voor een groot deel veroorzaakt door de prijsstijging van ingevoerde schaarse grondstoffen, niet te compenseren is. Aan die verklaring hebben we echter niets, want in onze economische orde worden lonen steeds en overal voor een groot deel door de prijzen bepaald. Dat was al zo toen er nog niet over prijscompensatie werd gesproken. Prijscompensatie is een ogenschijnlijke oplossing voor een sociaal conflict. Het vreemde verschijnsel doet zich

nu voor dat juist de automatische prijscompensatie tot minder compensatie zou kunnen leiden omdat de werknemers bereid zijn de daarvoor gebruikte prijsindex te „schonen” voor indirecte belastingen e.d. Vreemd dat juist de werkgevers zich daartegen verzetten en terug wilden naar de ouderwetse manier van loonstijging. De oplossing is aan de gogen.

Echter, een staking om een prijscompensatie, die niets kan compenseren is niet zo vreemd. Het lijkt erop dat werknemers — en dan vooral hun aanvoerders — zo nu en dan hun kracht met die der werkgevers willen meten. Vakbondsleder Schelling had daar 20 jaar op moeten wachten, maar werd door de rechter gefrustreerd in de hoek gezet. Stakers zijn thans niet, zoals vroeger, gelouderd door het hun aangedane onrecht. Neen, voor velen lijkt de staking een vrolijke belevenis, een soort van carnaval. Allemaal voer voor gogen. Goed, er werd dus gestaakt. Daarvoor hadden de vakcentrales een speerpuntenbeleid ontwikkeld. Er zou selectief worden gestaakt om een optimaal effect te verkrijgen. Dus (?) in de zuivelindustrie om consument en milieu-activist te pesten, in het openbaar vervoer om de gebruikers daarvan er ook eens op te wijzen hoe slecht dat vervoer is geregeld. Daarbij werd de berichtgeving grotendeels overgelaten aan media waarin de vakcentrales geen vertrouwen hadden.

Toen kwam de oplossing. Maar de stakingen gingen door, werden zelfs uitgebreid. Een halve dag werd er gestaakt voor de immateriële eisen, spoedig ging het echter om één procent van het inkomen. Wie die ene procent vergelijkt met de stakingsuitkering, zal tot het besef komen dat staken gauw nadelig is. Berekeningen vlogen ons om de oren, tot in tienden van procenten nauwkeurig. Geen econometist is in staat een dergelijke nauwkeurigheid te garanderen. De cijfers van de werkgevers en werknemers echter wel. Aldus wordt misschien gestreden om iets dat er niet is; voer voor gogen.

De niet-direct effectieve oplossing — aangegeven als concept-protocol — zadelt de wetenschappers op met studies die overbodig zijn. Zo komt er een studie naar de „modaliteiten van en varianten op het systeem van prijscompensatie”. De uitkomst van die studie ligt echter al vast: een verdere „schoning” van de prijsindex is noodzakelijk. Hoever en hoe die schoning moet plaatsvinden is een politieke keuze en kan slechts door overleg worden bepaald. Een andere studie zal gaan over de relatie winst/werk. Economische vakbladen hebben daarover de laatste jaren reeds volgestaan. Het blijkt slechts nodig te zijn de uitkomsten daarvan voor werknemers en werkgevers te vertalen. Laten we hopen dat dit geen studie vergt; gogen kunnen er hun hart aan ophalen.

Ik hoop met het bovenstaande de gogen te hebben gemotiveerd, uit hun ivoren torens te komen. De oplossingen zijn aan hen, niet aan de nomen, laat staan aan de misten.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Waar blijven de gogen?	181
Column Arbeidstijdverkorting, door Prof. Dr. W. Albeda	183
<i>Drs. F. Muller:</i> Kabouters, paddestoelen en het paradijs	184
<i>Dr. Ir. J. J. C. Voorhoeve:</i> Naar het Derde Ontwikkelingsdecennium	186
<i>Drs. F. W. A. van Dal:</i> Het Nederlandse gedistilleerdverbruik	189
Ingezonden Olie op de golven van Prof. Klein, door Prof. Dr. J. A. A. van Doorn, met naschrift: De olie blijft branden, door Prof. Dr. P. W. Klein	192
Geld- en kapitaalmarkt De WIR: een warrig perspectief, door Drs. Z. J. Hollestelle	194
Ontwikkelingskroniek: Internationale inflatie, ruilvoet en indexering van grondstoffenprijzen, door Drs. K. A. Koekkoek	196
Boeknieuws Dr. F. de Roos en Dr. D. C. Renooy: De algemene banken in Nederland, door Prof. Dr. C. F. Karsten	199
Mededelingen	200

Wij staken niet. Grijp daarom nu Uw kans om U aan te melden als abonnee.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....

STRAAT: .....

PLAATS: .....

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....

Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.

Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adjunct-redacteur-secretaris:

L. van der Geest.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand; brede marge.

Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 88,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekening no. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische
Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,—
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:
Roelants/EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 23 41 03
Telex 33101.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Arbeidstijd- verkorting

Naar het zich laat aanzien, zullen de landen van de westelijke wereld nog een aantal jaren moeten leven met een tekort aan arbeidsplaatsen. Het bereiken en handhaven van een situatie, die de volledige werkgelegenheid benadert, zal uiterst moeilijk zijn. Voor Nederland komt daar nog bij, dat door de sociaal-culturele ontwikkeling een snelle toeneming mag worden verwacht van het aantal vrouwen, dat zich op de arbeidsmarkt meldt. Het totale potentiële arbeidsaanbod zal dus in de komende jaren toenemen, terwijl het de vraag is of daar wel een groei van het aantal arbeidsplaatsen tegenover zal kunnen staan. Voor zover dit niet het geval is, zal dit leiden tot zichtbare (geregistreerde) en onzichtbare (niet in de cijfers tot uitdrukking komende) werkloosheid. Met name vele gehuwde vrouwen zullen zich, nadat pogingen om aan het werk te komen mislukt zijn, terugtrekken uit de arbeidsmarkt.

Het is dus geen wonder, dat men allerwegen tracht manieren te vinden om te voorkomen dat wij jaren van een blijvende werkloosheid tegemoet gaan. Een weinig aantrekkelijk perspectief, vooral wanneer men bedenkt, dat juist de zwakke groepen op de arbeidsmarkt (jongeren, ouderen, vrouwen, gehandicapten) de slachtoffers worden van deze situatie.

Men kan daarbij denken aan een aantal uitwegen. Of men zoekt naar middelen om de werkgelegenheid kunstmatig op te voeren door het aanmoedigen van arbeidsintensieve productie, of men tracht het probleem te verlichten door de participatiegraad der beroepsbevolking te verlagen door langere studie, vroegere pensionering en door vormen van arbeidstijdverkorting (bij gelijktijdige verlaging van de inkomens per jaar).

Een probleem bij vormen van arbeidstijdverkorting is, dat de verschillende bedrijfstakingen er op verschillende wijze door worden beïnvloed. Een Franse studie hieraan gewijd, geeft een aardig overzicht 1) van de problemen waarmee men dan te maken krijgt. In de eerste plaats zijn er ondernemingen, die op een arbeidstijdverkorting reageren door hetzij door reorganisatie minder arbeid te gebruiken, hetzij door investeringen die arbeidsbesparend zijn, de gevolgen op te van-

gen. De mate waarin dit gebeurt, wordt bepaald door economische en technische factoren.

Technische factoren spelen hier een zeer belangrijke rol. In het geval van geautomatiseerde productie is de factor arbeidskosten niet van zeer grote betekenis. Men heeft dan een zekere vrijheid om door een andere organisatie de arbeidstijdverkorting op te vangen. Uiterst moeilijk is het daarentegen in het geval van de lopende band of continue arbeid de gevolgen op te vangen. Er is daarbij geen of weinig produktiviteitsstijging door de arbeidstijdverkorting. De verleiding over te gaan op arbeidsbesparende methoden en technologieën is groot. In gevallen van een minder vervaagende mechanisering maakt het veel uit of men werkt met hooggespecialiseerde, moeilijk te vervangen en op te leiden arbeidskrachten, dan wel of het gaat om min of meer homogene, gemakkelijk vervangbare arbeid.

Vervolgens maakt het veel uit hoe de stand der conjunctuur is. Zijn de vooruitzichten slecht en bevindt de economie zich reeds lang in een depressie dan is het zeer de vraag of verkorting van de arbeidstijd wel zal leiden tot vermindering der werkloosheid. In zo'n situatie is er vaak verborgen werkloosheid binnen de onderneming aanwezig, die in het geval van arbeidstijdverkorting zou kunnen worden omgezet in daadwerkelijke werkloosheid. Uiteraard is vervolgens de marktpositie van de onderneming van belang. Het maakt nogal wat uit of men te doen heeft met een scherpe concurrentie vanuit het buitenland of dat het gaat om een „beschutte bedrijfstak”. De plaats van de onderneming in de bedrijfskolom is van betekenis. Het moeilijkste heeft die onderneming het, die tussen twee stadia van de productie ligt, en die de druk zowel van de aanbodzijde als van de vraagzijde ondervindt.

Van de belangrijke sociale factoren noem ik: de stand van de arbeidsmarkt, de kwaliteit van de personeelsplanning van de betrokken onderneming en de beperkingen gelegen in de arbeidsverhoudingen (hoe staat men tegenover overuren, nachtwerk, ploegenarbeid?).

Erg vervelend is de conclusie van de studie dat er maar beperkte mogelijkheden zijn om langs de weg van arbeidstijdverkorting, zelfs wanneer dit gepaard gaat met een overeenkomstige inkomensvermindering, te komen tot vermindering der werkloosheid. Met name wanneer de arbeidstijdverkorting als nationaal instrument zou worden gebruikt is er een concurrentie-effect vanuit andere landen, dat de positieve gevolgen van deze maatregel teniet kan doen. De kansen op in internationaal overleg overeen te komen vormen van arbeidstijdverkorting sla ik niet zo hoog aan. Men krijgt de indruk, dat maatregelen, die leiden tot een verlaging van de participatiegraad van de beroepsbevolking wellicht grotere kansen hebben, dan een algemene arbeidstijdverkorting.

In laatste instantie komt ook de werkloosheid neer op een door het selectiemechanisme op de arbeidsmarkt afgedwongen verlaging van de participatiegraad. Voorstellen voor een verlaging der participatiegraad zouden dan ook een vervanging van dit harde mechanisme door meer humane middelen kunnen betekenen, of een correctie erop, die het negatief discriminerend karakter ervan vervangt door vormen van positieve discriminatie. Dit komt erop neer dat het uit de arbeidsmarkt gedwongen vertrekken vervangen wordt door een gedeeltelijke ontheffing van de arbeidsplicht.

1) Marie-Françoise Mouriaux, *L'attitude des employeurs à l'égard de la réduction de la durée de travail*, Cahiers du centre d'études de l'emploi no. 2, Parijs, 1973.

Kabouters, paddestoelen en het paradijs

DRS. F. MULLER

Tijdens haar jaarvergadering van 11 december 1976 discussieerde de Vereniging voor de Staatshuishoudkunde over het energievraagstuk. Ter discussie stonden drie preadviezen (1. H. Hoog en A. Hols, Het aanbod van energie als economisch gebeuren; 2. L. H. Klaassen en J. H. P. Paelinck, Energie, grondstoffen, prijzen en groei; 3. R. J. van Schaik, De economische macht van de olieproducerende landen en de mogelijke gevolgen voor de Noord-Zuid-verbindingen) en een aantal stellingen over energie en industriepolitiek van A. P. Oele. In dit artikel gaat Drs. F. Muller, medewerker van de Erasmus Universiteit Rotterdam, in op preadviezen en discussie.

De energiesituatie tot 1985

Op de kritieke situatie waarin de energievoorziening zich bevindt, is onlangs weer door de OESO (gewezen 1). Uitgaande van een economische groei van 4% voorziet de OESO in de periode 1974 tot 1985 bij ongewijzigd beleid een toename van de energie-import met 38%. Het is duidelijk, dat de olie-importerende westerse landen nog meer van de OPEC afhankelijk dreigen te raken dan op dit moment reeds het geval is. Het moet zelfs niet uitgesloten worden geacht, dat zich een herhaling van de energiecrisis zal voordoen. Om dit gevaar te verminderen adviseert de OESO zowel een bezuiniging op het verbruik als een vergroting van de energieproductie van de ledenlanden. De mogelijkheden voor bezuiniging zijn ook door het Internationale Energie Agentschap (IEA) onderzocht 2). Bezuinigingen zijn vooral mogelijk bij het vervoer en bij ruimteverwarming; ook bij de industrie kan de energie in vele gevallen doeltreffender gebruikt worden. In 1985 kan hierdoor in totaal 248 mln. ton olie-equivalent (t.o.e.) bespaard worden. Daarnaast adviseert de OESO een sterkere toeneming van de energieproductie. Deze kan worden opgevoerd door een versnelde verlening van exploratievergunningen, verbeterde secundaire en tertiaire winningstechnieken, een hogere prioriteit voor kernenergie, en speciaal voor Nederland: een liberalisatie van het exportbeleid voor aardgas. In totaal zou hierdoor 284 mln. t.o.e. per jaar beschikbaar komen. Indien bovendien het bezuinigingsbeleid zou slagen, kan de olie-import zelfs op hetzelfde niveau blijven als in 1974.

De ernst van het energieprobleem kwam ook duidelijk naar voren tijdens de onlangs door de *Vereniging voor de Staatshuishoudkunde* gehouden jaarvergadering 3). Een der aanwezigen noemde drie modellen om de problemen van

energieschaarste op te lossen. Het *kaboutersmodel* gaat ervan uit, dat een terugkeer naar een overvloedig gebruik van steenkool de aangewezen weg is. De voorraden steenkool zijn immers groot genoeg om nog zeer lang vooruit te kunnen. De nadelen voor het milieu lijken oplosbaar. Een bezwaar is evenwel, dat de winningskosten vergeleken met gemakkelijk bereikbare olie hoog zijn. De voorstanders van het *paddestoelmodel* propageren een intensief gebruik van kernenergie. Omdat de voorraden uranium bij toepassing van conventionele kernreactors spoedig uitgeput dreigen te raken, zoekt men zijn toevlucht tot heropwekking en de snelle kweekreactor. Behalve directe straling brengt dit ook het gevaar met zich van proliferatie van plutonium. Ook bestaan twijfels aan de rentabiliteit van kerncentrales. Al de problemen die aan het gebruik van kernenergie verbonden zijn, hebben ertoe geleid, dat schattingen over het toekomstig gebruik aanzienlijk gereduceerd moesten worden. Zo verwacht het nieuwste OESO-rapport voor 1985 een productie van 464 mln. t.o.e., terwijl twee jaar geleden nog op 748 mln. ton gerekend werd. Kennelijk was men direct na de oliecrisis veel te optimistisch over de mogelijkheden om de eigen energieproductie op te voeren. De derde weg is een terugkeer naar het *paradijs*. Als oplossing komt energiebesparing naar voren die o.a. door een nulgroei gerealiseerd zou kunnen worden.

De werking van het prijsmechanisme

Economisch gezien, zou men kunnen verwachten, dat er door de werking van het prijsmechanisme althans op lange termijn een nieuwe situatie ontstaat waarin vraag en aanbod weer in evenwicht zijn. Hogere prijzen stimuleren immers een groter aanbod, bezuiniging op het verbruik, het zoeken naar alternatieven e.d. Van belang is dus zowel de prijselasticiteit van de vraag als van het aanbod. De mening is, dat de prijselasticiteit van de vraag gering is. Dit wordt o.a. veroorzaakt door de zeer geringe energie-inhoud van de meeste producten. Klaassen en Paelinck wijzen er in hun preadvies op, dat ondanks de sterk gestegen energieprijzen het aandeel van de energiekosten in de totale kostprijs nog steeds gering is 4). Sommige bedrijfstakken, waar het

1) Het betreft hier een herziene versie van een rapport van 1975: *Energy prospects to 1985*, OECD, 1975.

2) *Energy conservation in the IEA: 1976 Review*, International Energy Agency, OECD, Parijs, 1976. Het Internationale Energie Agentschap werd in november 1974 opgericht. Leden zijn: Australië, België, Canada, Denemarken, Duitsland, Engeland, Griekenland, Ierland, Italië, Japan, Luxemburg, Nederland, Nieuw-Zeeland, Spanje, Turkije, Verenigde Staten, Zweden en Zwitserland, terwijl een speciale overeenkomst werd gesloten met Noorwegen.

3) *Het energievraagstuk*, Preadviezen voor de Vereniging voor de Staatshuishoudkunde, Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1976.

4) L. H. Klaassen, J. H. P. Paelinck, *Energie, grondstoffen, prijzen en groei*, op. cit.

aandeel van de energiekosten hoger is, kunnen echter wel in moeilijkheden komen. Voorbeelden hiervan zijn de kunstmestindustrie en het internationale vervoer. De indruk bestaat, dat de elasticiteit in de toekomst groter zal zijn. Zeker bij grotere prijsverhogingen kan een daling van de vraag verwacht worden. Net als bij koffie moeten wij hierbij misschien denken aan een verhoging van de prijs met enige honderden procenten.

Het energieverbruik per eenheid produkt wordt de energieproductiviteit genoemd. Door Lesuis en Muller werd het directe en indirecte energieverbruik per miljoen gulden produkt berekend voor verschillende sectoren van de Nederlandse economie 5). Het hoogste energieverbruik vindt men bij de openbare nutsbedrijven (elektrische centrales) en de chemische industrie. Opvallend is ook het hoge verbruik in de dienstensector. Het bovengenoemde IEA-rapport vermeldt voor 1968 een energieproductiviteit die varieert van 0,96 t.o.e. per dollar in Zwitserland tot 4,33 in Luxemburg. Gemiddeld beliep het verbruik in de IEA-landen 1,43 t.o.e. per \$. Dit verbruik was in 1973 gestegen tot 1,50, waarna in 1975 weer een daling tot 1,46 heeft plaatsgevonden. De conclusie van de OESO is, dat na de oliecrisis de meeste landen erin geslaagd zijn op het energieverbruik te besparen, en dat verdere mogelijkheden voor bezuiniging nog volop aanwezig zijn. Het OESO-rapport verwacht dan ook voor de periode tot 1985 een elasticiteit van 0,83 tussen de groei van het energieverbruik en de groei van het nationale produkt.

Overigens dient men de vermelde getallen met de nodige voorzichtigheid te interpreteren. Het geringe energieverbruik in Zwitserland wordt ongetwijfeld mede veroorzaakt door de grote schaal waarop hydro-elektrische energie wordt toegepast. Verder is het hoge cijfer van Luxemburg waarschijnlijk het gevolg van een omvangrijke staalindustrie. Hierbij zou echter de energie-inhoud van geëxporteerde goederen en diensten buiten beschouwing moeten blijven (evenals de energie-inhoud van geïmporteerde goederen en diensten bijgeteld zou moeten worden).

Het voorspellen van de toekomstige vraag naar energie blijkt een moeilijke zaak. Zeer bekend zijn de lange-termijnvoorspellingen van King Hubbert, die een logistische kromme als uitgangspunt neemt 6). Deze methode geeft echter onvoldoende inzicht in de achterliggende oorzaken die het verbruik bepalen. Er is op dit terrein behoefte aan veel meer uitgebreid onderzoek.

Ook wat de aanbodzijde betreft is de verwachting, dat een vrij sterke prijsverandering vereist is om enigermate effect te sorteren. Hols en Hoog geven een schatting van de produktiekosten van verschillende energiedragers 7). Deze liggen voor ruwe olie uit het Midden Oosten en Zuid-Amerika beneden de \$ 1 per vat. De produktiekosten voor olie uit nieuwe velden in de Noordzee en de Verenigde Staten bedragen al naar gelang de bereikbaarheid \$ 2 à \$ 8 per vat. Uitgedrukt in olie-equivalent kosten kolen in de Verenigde Staten zo'n \$ 3 à \$ 5 per vat, tegen Europese kolen \$ 5 à \$ 12. Nucleaire energie zou \$ 6 à \$ 8 vergen, terwijl alternatieven voor olie uit teerzand of leesteen variëren van \$ 7 tot \$ 18. Boven \$ 15 komen ook synthetisch gas en olie uit steenkool in aanmerking, terwijl zonne-energie momenteel \$ 20 à \$ 30 kost. Deze voorbeelden maken duidelijk, dat bij een aanzienlijk hogere energieprijzen een grote voorraad lozend geëxploiteerd zou kunnen worden.

Hieraan zijn echter nog verschillende problemen verbonden. Er gaat geruime tijd overheen voordat nieuwe bronnen opgespoord zijn en in exploitatie genomen kunnen worden. De exploratie en ontwikkeling van deze bronnen vergen bovendien omvangrijke investeringen waarvan het risico groot is. De hoogte van de evenwichtsprijs waarbij op middellange termijn vraag en aanbod aan elkaar gelijk zijn is nog onbekend. Toch is dit de prijs die maatgevend zou moeten zijn voor de beoordeling van de rentabiliteit van investeringen in energiebronnen. Zeer waarschijnlijk wordt deze prijs uiteindelijk door steenkool bepaald, tenzij zich

nieuwe ontwikkelingen in alternatieve energiebronnen zouden voordoen. Om het investeringsrisico te beperken is door het IEA een plan uitgewerkt voor een minimumprijs (*minimum safeguard price*) van \$ 7 per vat die moet voorkomen dat de energieprijzen beneden een niveau daalt waarop de investeringen onrendabel zouden worden. Gezien het lage niveau waarop deze prijs vastgesteld werd, kan niet verwacht worden dat het effect hiervan al te groot is.

Zoals reeds eerder gesteld, wordt de ontwikkeling van nieuwe energiebronnen tevens beperkt doordat aan milieunormen voldaan moet worden. Ten slotte kunnen ook politieke factoren een rol spelen.

Politieke factoren

Hoewel het prijsmechanisme op lange termijn voldoende flexibel lijkt om het evenwicht op de energiemarkt te herstellen, kunnen politieke factoren hiervoor een belemmering vormen. Deze factoren komen vooral in het preadvies van Van Schaik aan de orde 8). De voornaamste olie-exporterende landen hebben zich tot een kartel verenigd. Zij kunnen politieke macht ontleen aan het olie-wapen: beperking van het aanbod door een algemene productiebeperking of een selectieve boycot. In nauwe relatie tot het aanbod staat ook de prijsontwikkeling. Beperking van de productie gaat meestal gepaard met hogere prijzen, terwijl de prijzen alleen laag kunnen worden gehouden indien het aanbod groot is, zoals recentelijk door Saoedi-Arabië werd gedemonstreerd.

De olie-exporterende landen kunnen ook macht ontleen aan de enorme rijkdommen waarover zij door de exportopbrengsten van olie beschikken. Zij kunnen hiermee langs twee verschillende wegen politieke invloed uitoefenen: door het plaatsnemen van grote opdrachten in bepaalde landen (zie bijv. de recente dreiging vanuit Iran om Nederlandse producten te boycotten) of via belegging.

Overigens zijn aan het gebruik van machtsmiddelen ook beperkingen verbonden. De olie-exporterende landen hebben immers belang bij een gezonde economische ontwikkeling in de olieverbruikende landen. Ook zijn economisch-politieke reacties van de olie-importerende landen niet uitgesloten. In dit verband zijn de maatregelen van belang die door de negentien landen van het IEA getroffen werden: door voorraadvorming en een schema voor olieverdeling en consumptiebeperking in tijden van tekort is er een afweermechanisme opgebouwd dat hen in staat stelt de schadelijke gevolgen van een boycot te beperken.

Klaassen en Paelinck gaan in op een optimale strategie die de rijke landen als antwoord op een maatregel van de olielanden kunnen voeren. Zij leggen de nadruk op kennis als het belangrijkste exportprodukt van de rijke landen. In de rijke landen zou kennis met name aangewend kunnen worden om besparing van energie te bevorderen. De noodzaak om zich op kennisvermeerdering toe te leggen, komt ook tegemoet aan het ruime aanbod van kwalitatief hoog geschoold arbeid. Bovendien kan worden gewezen op de voordelen van een geringer energieverbruik voor het milieu.

Een van de weinigen die twijfel heeft uitgesproken over de toekomstige overlevingskansen van de OPEC is Van Schaik. Volgens hem moet het niet uitgesloten worden gedacht, dat in de jaren tachtig alternatieve energiebronnen con-

5) P. J. J. Lesuis, F. Muller, Perspectives on short term energy shortages in the Netherlands, in: M. Chatterji en P. Rompuy (ed.), *Lecture notes in economics and mathematical systems*, New-York, 1976.

6) M. King Hubbert, *Energy resources*, in: W. H. Freeman, *Resources and Man*, National Academy of Sciences, 1969.

7) H. Hoog, A. Hols, Het aanbod van energie als economisch gebeuren, *op. cit.*

8) R. J. van Schaik, De economische macht van de olieproducerende landen en de mogelijke gevolgen voor de Noord-Zuid-verhoudingen, *op. cit.*

Naar het Derde Ontwikkelingsdecennium

DR. IR. J. J. C. VOORHOEVE*

In de laatste jaren is de aandacht voor ontwikkelingshulp als voorwaarde voor groei in ontwikkelingslanden verschoven naar mogelijke hervormingen in de regels en instellingen van het internationale economische stelsel, in het bijzonder in het Noord-Zuid handelsverkeer en de financiële en monetaire betrekkingen. De overdracht van de ontwikkelingsfactoren kapitaal en techniek blijft echter het belangrijkste voor voortgang in de landen met de laagste inkomens, hoe groot ook de verbeteringen zijn die in het internationale systeem kunnen worden aangebracht. De nadruk op „de internationale structuur” als mogelijke oorzaak van de armoede houdt gevaren in voor de ontwikkelingslanden zelf. Ze leidt de aandacht af van noodzakelijke binnenlandse hervormingen in de ontwikkelingslanden en van het eenvoudige feit dat internationale structurele hervormingen geen werkelijk alternatief zijn voor de hulp van de rijke landen, die zeer onder de maat is gebleven en sterk zal moeten stijgen. Er is een grote inspanning nodig om gedurende de jaren 1977-1979 nog wat van het Tweede Ontwikkelingsdecennium te maken. Tevens moet de voorbereiding van het Derde Ontwikkelingsdecennium nu ter hand worden genomen.

Herbezinning doeleinden

In 1970 werden in de VN de welbekende hulpdoelstellingen aangenomen: de rijke landen zouden vanaf 1972 één procent van hun bruto nationaal produkt in de vorm van overheids- en particulier kapitaal en technische hulp aan de derde wereld beschikbaar stellen. Wat belangrijker is, een stroom van 0,7% van het bruto nationaal produkt zou tegen het midden van de jaren zeventig als overheidshulp in de vorm van schenkingen en zachte leningen beschikbaar worden gesteld. Wij concentreren ons hier op de overheids-hulp, aangezien de 1%-doelstelling voor de totale kapitaal-overdracht inmiddels veel van de oorspronkelijke belangstelling heeft verloren en van minder belang is voor de laagst-ontwikkelde landen.

Halverwege het Tweede Ontwikkelingsdecennium maakten verscheidene factoren duidelijk dat deze hulpdoeleinden opnieuw in overweging moesten worden genomen.

Ten eerste was het relatieve hulpniveau niet gestegen na aanvaarding van deze doeleinden in 1970. Zoals tabel 1 laat

currerend worden, waardoor binnen de OPEC ontbindings-verschijnselen de overhand krijgen. In de eerstkomende vijf à tien jaar zal de OPEC volgens hem alleen uiteenvallen, indien Saoedi-Arabië zijn leiderschap wil opgeven en de produktie sterk zal opvoeren. De recente ontwikkelingen hebben aangetoond hoezeer hij hierin gelijk heeft gekregen, ook al dient natuurlijk afgewacht te worden of van een blijvende ontwikkeling sprake is. Met name door een sterk groeiend energieverbruik in de ontwikkelde landen kan de afhankelijkheid zodanig toenemen, dat de positie van de OPEC weer versterkt wordt. Behalve intensivering van de eigen energieproductie in de rijke landen lijkt een blijvende bezuiniging op het energieverbruik voorlopig het meest doelmatige middel om een nieuwe energiecrisis te voorkomen. Het is te hopen, dat men de door de *aardmannetjes* aangewezen weg naar het *paradijs* wil volgen, en dat men geen giftige *paddestoelen* tegenkomt.

F. Muller

zien, daalde het hulpniveau in 1972-1973 en pas in 1975 kwam het boven het niveau van 1970 uit. Slechts twee relatief kleine landen (Zweden en Nederland) bereikten het hulpdoel op tijd. Zeven andere landen van de OESO waren op weg naar het doel en passeerden in 1975 het niveau van 0,5%. Maar de totale hulp van de OESO-landen bleef achter, omdat de hulpprogramma's van de belangrijkste donors (de VS, Japan en West-Duitsland) weinig groei vertoonden. Hoewel de hulp zich nominaal verdubbeld had, was de koopkracht ervan gedurende de jaren 1970 en 1972-1973 omlaag gegaan. In 1974-1975 vond echter een reëel herstel plaats van in totaal 18% ¹⁾. Het gebrek aan dynamiek in de totale hulpinspanning zette vele aan het denken over het nut van de VN-doeleinden.

Ten tweede maakte de economische opschudding in 1973-1975 een herbezinning nodig. Misoogsten in Azië, sterke prijsstijgingen van olie, graan, kunstmest, en andere import van speciaal belang voor de meeste ontwikkelingslanden hadden de betalingsbalansen zeer verzwakt en de groei der hoofdelijke inkomens weggevaagd in vooral de armste, olie-invoerende ontwikkelingslanden.

Dit moedigde een derde factor aan: de belangstelling voor groei van de nationale inkomens van de ontwikkelingslanden verschoof naar de problematiek van de armsten onder de bevolkingen van de derde wereld. Hoewel de groei in de meeste ontwikkelingslanden met middelhoge inkomens per hoofd gedurende het begin van de jaren zeventig indrukwekkend was, leken de economische resultaten bereikt in Zuid-Azië en in het grootste deel van Afrika bezuiden de Sahara zeer teleurstellend. Terwijl de kloof tussen de hoofdelijke inkomens in de geïndustrialiseerde landen en de ontwikkelingslanden toenam, was ook de inkomenskloof

* Dit artikel geeft de persoonlijke mening van de auteur weer en niet het standpunt van de Wereldbank, waar hij werkzaam is.

¹⁾ Het is vooralsnog niet duidelijk of men dit optimistisch een nieuwe trend omhoog kan noemen. De toeneming in 1974-1975 was gedeeltelijk een herstel van de stagnatie in 1971-1972 en de reële val in 1973. De groei vond voornamelijk in de voedselhulp plaats en een deel van de hulp bestond uit steun aan Zuid-Vietnam.

Tabel 1. Ontwikkelingshulp van de DAC-landen, 1960-1975
(In volgorde van de hulp als percentage van het BNP in 1975)

	1960	1965	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Zweden	0,05	0,19	0,38	0,44	0,48	0,56	0,72	0,82
Nederland	0,31	0,36	0,61	0,58	0,67	0,54	0,63	0,75
Noorwegen	0,11	0,16	0,32	0,33	0,43	0,43	0,57	0,66
Frankrijk	1,38	0,76	0,66	0,66	0,67	0,58	0,59	0,63
Australië	0,38	0,53	0,59	0,53	0,59	0,44	0,55	0,61
België	0,88	0,60	0,46	0,50	0,55	0,51	0,51	0,59
Denemarken	0,09	0,13	0,38	0,43	0,45	0,48	0,55	0,58
Canada	0,19	0,19	0,42	0,42	0,47	0,43	0,50	0,57
Nieuw-Zeeland			0,23	0,23	0,25	0,27	0,31	0,52
West-Duitsland	0,31	0,40	0,32	0,34	0,31	0,32	0,37	0,40
Groot-Brittannië	0,56	0,47	0,37	0,41	0,39	0,34	0,38	0,38
Verenigde Staten	0,53	0,49	0,31	0,32	0,29	0,23	0,25	0,27
Japan	0,24	0,27	0,23	0,23	0,21	0,25	0,25	0,24
Zwitserland	0,04	0,09	0,15	0,12	0,21	0,16	0,15	0,19
Finland		0,02	0,07	0,12	0,15	0,16	0,17	0,18
Oostenrijk		0,11	0,07	0,07	0,09	0,15	0,18	0,17
Italië	0,22	0,10	0,16	0,18	0,09	0,14	0,14	0,11
GEMIDDELD	0,52	0,44	0,34	0,35	0,33	0,30	0,33	0,36
TOTAAL (in miljarden dol- lars)	4,6	5,9	6,8	7,7	8,5	9,4	11,3	13,6
(in prijzen van 1975)	11,0	12,3	11,5	12,2	12,1	11,6	12,7	13,6

Bron: OESO (DAC).

in de derde wereld vergroot, zowel tussen vele landen als binnen die landen zelf.

Ten vierde verzwakte de politieke basis van de hulpinspanning in een aantal belangrijke donorstaten. Het resultaat van de hulp werd meer dan voorheen in twijfel getrokken, omdat het duidelijk was dat maar een gering deel ten goede kwam aan de armste bevolkingsgroepen. Hierbij voegde zich teleurstelling over de geringe buitenlandse-politieke vruchten voor het donorland.

Ten vijfde trad een nieuwe groep donors op de voorgrond toen de olie-exporterende ontwikkelingslanden grote betalingsbalansoverschotten wisten te vergaren. Deze landen stelden een ruime hoeveelheid kapitaalhelp beschikbaar (zij het vooral aan Egypte, Syrië en Jordanië), die ver boven het niveau van de VN-doeleinden uitging. Deze hulpdoeleinden waren voor OESO-staten vastgesteld en pasten weinig bij de economische situatie van de olie-exporteurs. Het werd nodig om nieuwe doeleinden te ontwikkelen voor het hulpniveau van donors met zeer verschillende economische situaties.

Ten zesde werd de juistheid van de 0,7%-doelstelling meer en meer betwijfeld. Dit doel houdt slechts vagelijk verband met de behoeften van de derde wereld. Het geeft niet aan hoe de hulp over de behoeftige landen moet worden verdeeld. Minder dan de helft van de hulp valt ten deel aan de landen met de laagste hoofdelijke inkomens, terwijl in deze landen meer dan de helft van de bevolking der ontwikkelingslanden woont (uitgezonderd de Volksrepubliek China). Kleine landen ontvangen naar verhouding meer dan grote landen; India wordt naar verhouding sterk onderbedeeld. Er zijn geen internationaal aanvaarde maatstaven van behoefte en productieve bruikbaarheid volgens welke de hulp efficiënt en objectief kon worden verdeeld. Verscheidene donorlanden brengen grote sommen gelds onder het hulptotaal die politiek gemotiveerd zijn of ten gunste van kleine, door speciale banden bevoorrechte staten en gebiedsdelen komen, hetgeen geen grote bijdrage aan de oplossing van het wereldarmoedevraagstuk is.

Ontwikkelingssamenwerking op nieuw spoor

De grote internationale conferenties van 1975-1976 over aspecten van de „nieuwe internationale economische orde” boden verscheidene gelegenheden om de ontwikkelingssamenwerking op een nieuw spoor te zetten. De resultaten van de zevende Speciale Zitting van de Algemene Vergadering der VN, de UNCTAD-bijeenkomst in Nairobi en de zittingen van de Noord-Zuid Dialoog (de Conferentie voor Internationale Economische Samenwerking) in 1976 waren

echter zeer teleurstellend. De meeste rijke landen waren zelfs niet tot geringe concessies bereid. Een groot gebrek aan deskundige voorbereiding van de delegaties van een aantal ontwikkelde en minder ontwikkelde staten, en de neiging der ontwikkelingslanden om met een breed front van de hoogste eisen de gelederen gesloten te houden, maakten onderhandeling over haalbare voorstellen buitengewoon moeilijk.

Het is in het bijzonder teleurstellend dat er weinig vooruitgang werd geboekt met hulpdoeleinden en hun uitvoering. Terwijl de meeste donorlanden een toeneming van hun hulp aan de ontwikkelingslanden voorspiegelen, blijven de beloftes vaag. De meeste donorlanden hebben geen nauwkeurige plannen om de hulp in de komende jaren werkelijk op te voeren en te verbeteren. De aandacht moet daarom misschien worden verschoven van de conventionele, globale doeleinden naar exacte, jaarlijkse stappen die de hulp van vooral de grote donors in een realistisch tempo omhoog kunnen brengen. Verscheidene economen en diplomaten hebben ideeën gelanceerd, maar nog geen daarvan is aangeslagen.

Ten eerste is er het voorstel om de hulp jaarlijks met een bepaald percentage van de reële groei van het nationale inkomen te laten stijgen. Een doel van bijv. 0,7% van de jaarlijkse reële groei der OESO-economieën zou alle donors langzaam op het niveau van 0,7% van hun BNP brengen. Vooruitlopende donors zoals Zweden, Nederland en Noorwegen zouden natuurlijk hun eigen tempo blijven volgen. Achterblijvende donors zouden bijv. 1% als jaarlijks doel kunnen aannemen. Op grond van huidige projecties van de reële groei in OESO-landen zou 0,7% van de groei van het BNP als jaarlijks doel het hulpniveau in 1985 op ongeveer 0,6% brengen, wat een grote (maar wellicht nog onvolgende) verbetering zou zijn.

Een andere mogelijkheid is om het hulpdoel in verband te brengen met het inkomen per hoofd van de donor en het bovendien niet als totale hulpstroom, maar als *grant-equivalent* uit te drukken. De omvang van het nationale hulpprogramma zou dan bepaald worden door het inkomen per hoofd boven een zeker minimum (bijv. \$ 2.000) en door de concessionaliteit van de voorwaarden. Door deze stappen wordt een veel billijker lastenverdeling verkregen. In de praktijk vereist zo'n verandering echter een enorme toename in de hulp van de grootste OESO-landen, hetgeen politiek voorlopig niet haalbaar lijkt.

De ontwikkelingslanden zelf hebben recentelijk voorstellen ingediend voor een geheel nieuwe basis voor ontwikkelingshulp. In plaats van *vrijwillig* vastgestelde nationale hulpprogramma's zou de kapitaaloverdracht *automatisch* (d.w.z. verplichtend) moeten zijn. De voorstanders van de automatische hulp wijzen op de historische toestand van de westerse industriële landen in de 19e eeuw. De massale armoede en grote economische ongelijkheid kon niet met charitatieve maatregelen worden bestreden en werd pas overwonnen door progressieve belastingen en andere onvrijwillige overdrachten.

De voorstanders van zulke hulpvormen beogen vooral een indirecte belasting van internationale goederen en diensten, bijv. een ontwikkelingsbelasting op ruwe olie en andere grondstoffen, internationale boetes op grensoverschrijdende milieuvuiling (incl. de wereldzeeën), en belasting op het gebruik van niet-nationale domeinen zoals de zee en het zee-bed, de atmosfeer en de ruimte. Opbrengsten zouden via multilaterale ontwikkelingsfondsen naar ontwikkelingslanden toevloeien.

De meeste voorstanders van automatische hulp behoren eigenlijk tot de wereldfederalisten en bepleiten een wereldomvattend, boven-nationaal economisch beleid. Behalve de economische effecten voor de arme landen zou zulk een internationaal stelsel van belastingen ook de politieke macht van de Verenigde Naties versterken. Critici werpen echter tegen dat internationale belasting een irrealistisch voorstel is in

een wereld zonder centrale overheid. De EG, een niet-federale instelling, is weliswaar in staat om eigen inkomsten te werven in de lidstaten, maar het grote verschil in integratie tussen de Europese en de wereld-„gemeenschap” toont aan dat het wereldstelsel nog te zeer verbrokken is om supranationale belastingen te heffen.

De rijke landen verzetten zich uiteraard tegen het idee van een ontwikkelingsbelasting. Dat de communistische landen het verwerpen wordt als vanzelfsprekend aangenomen. Tijdens de Zevende Speciale Zitting van de VN Assemblée werd dan ook de roep om automatische hulp afgezwakt. Als compromis staat er in de slotresolutie dat de hulp in toenemende mate „voorspelbaar, verzekerd en blijvend” moet worden.

Het eigenlijke bezwaar van de rijke landen tegen automatische hulp is natuurlijk dat dergelijke hulp de soevereiniteit van de donor aantast en vrijwel zonder voorwaarden zou worden geleverd. Indien de opbrengsten van deze internationale belastingen door multilaterale instellingen zouden worden besteed, zouden natuurlijk de normale economische voorwaarden kunnen worden gesteld die beogen de kwaliteit van de projecten en de doelmatigheid van de uitvoering te vergroten. Er zou dan minder ruimte zijn voor ontwikkelingshulp aan landen waarmee speciale culturele of politieke banden worden onderhouden.

Concentratie op de armste landen

Niettegenstaande het feit dat ontwikkelingshulp van de rijke landen in het algemeen slechts de helft (of minder) heeft bedragen van wat in 1970 algemeen als nodig werd gezien, hebben een groot aantal vroeger „onderontwikkelde” landen in de laatste tien jaar een aanzienlijke inkomensgroei bereikt. Verscheidene hebben de rang van de armste landen verlaten. Zij trekken in toenemende mate buitenlands kapitaal op zakelijke voorwaarden aan. Hun behoefte aan schenkingen en langlopende leningen tegen lage rente is sterk verminderd in vergelijking met de allerarmste landen.

Er zijn evenwel nog zo'n 40 landen met een jaarlijks inkomen onder \$ 200 per hoofd (voornamelijk het Indisch subcontinent en Afrika bezuiden de Sahara). De meeste hebben weinig economische vooruitgang geboekt. Met hun 1,2 mrd. inwoners tellen ze bijna een derde van de wereldbevolking. Hun economisch vooruitzicht is over het algemeen zeer slecht. Door gebrek aan kredietwaardigheid en binnenlands spaarvermogen en ook, in vele gevallen, door de zwakte van hun overheden zijn zij sterk afhankelijk van schenkingen en zachte leningen uit het buitenland.

In toenemende mate wordt de behoefte gevoeld om de ontwikkelingshulp op deze landen te concentreren en de meer ontwikkelde landen in de z.g. middeninkomensgroep voor zich zelf te laten zorgen. Deze sterkere ontwikkelingslanden met betrekkelijk hoge hoofdelijke inkomens kunnen voor het verlies aan hulp worden gecompenseerd met handelsconcessies (die over het algemeen ook in het voordeel van de rijke landen zullen zijn) en met grotere toegang tot de commerciële kapitaalmarkt.

De drang naar concentratie van hulp op de achterblijvende landen valt samen met de nadruk die de laatste jaren is gelegd op nieuwe hulpprojecten die direct de inkomens van de armste bevolkingsgroepen verhogen. Vooral in de VS is er een sterke ontgoocheling over de resultaten van de conventionele ontwikkelingshulp. Opiniepeilingen in de VS tonen aan dat het publiek nog steeds zeer hulpvaardig is ingesteld, maar sceptisch staat tegenover de oude hulpprogramma's die te weinig zouden hebben opgeleverd. Het

Congres is zeer terughoudend geworden met financiële steun aan buitenlandse regimes, doch het is betrekkelijk geïnteresseerd in programma's die werkelijk de armoede bestrijden. Deze factoren wijzen in één richting: als de internationale ontwikkelingshulp op een nieuwe basis wordt gezet die de humanitaire gevoelens in de donorlanden meer aanspreekt, zou de totale inspanning sterk kunnen worden verhoogd, vooral door een grotere Amerikaanse bijdrage. Hoofddoel zou de bestrijding van de ergste armoede moeten zijn, in plaats van groei van het nationaal produkt (hoewel dit laatste natuurlijk een belangrijk middel blijft om de armoedeprogramma's te ondersteunen).

De Internationale Arbeidsorganisatie en de Wereldbank hebben in 1976 in deze zin voorstellen gedaan om de toekomstige ontwikkelingshulp meer te richten op de basisbehoeften aan voedsel, drinkwater, scholing, onderdak, medische verzorging, en werkgelegenheid. De ergste gebreken hieraan zouden voor het jaar 2000 uit de wereld moeten worden geholpen. Indien deze voorstellen verder worden ontwikkeld, kunnen ze een nieuwe grondslag aan ontwikkelingshulp in de jaren tachtig geven. Rijke en arme landen zouden een wereldpact („global compact”) kunnen sluiten waarin beide zijden bepaalde delen van deze taak op zich zouden nemen. De rijke landen zouden zich verplichten tot levering van meer, en effectievere, financiële en technische hulp en de armste landen zouden zich verplichten hun eigen economisch beleid sterker op de behoefte van de armste groepen af te stemmen. De principes zouden in een internationaal handvest tegen de armoede kunnen worden vastgelegd, terwijl in specifieke verdragen tussen groepen van rijke en arme landen de wederzijdse verplichtingen nauwkeurig kunnen worden geformuleerd. Zulke verdragen zouden voor de hulpbehoeftige landen het voordeel hebben van een grotere hulpstroom die meer op de werkelijke behoeften is gericht en waarop men voor vele jaren kan rekenen. Voor de rijke landen zouden zulke ontwikkelingsverdragen een hechte en legitieme basis verschaffen voor een dialoog over het economische beleid van het ontvangende land en voor nauwkeuriger voorwaarden ten aanzien van de besteding. Deze hulpverdragen zouden bovendien buiten de sfeer van ontwikkelingshulp kunnen stappen en het onderlinge handelsverkeer, de culturele en andere vormen van internationale samenwerking kunnen regelen.

De donorpartij in bepaalde ontwikkelingsverdragen zou niet alleen uit OESO-landen behoeven te bestaan. De nieuwe opzet zou juist in enkele gevallen de financiële medewerking van nieuwe donors, zoals lidstaten van OPEC (en wellicht Comecon-landen en de Volksrepubliek China) kunnen bevorderen.

De jaren tachtig

Over drie jaar loopt het Tweede Ontwikkelingsdecennium ten einde. Hoewel de doeleinden die in VN-verband voor de jaren zeventig zijn gesteld nog lang niet zijn bereikt, is het niet te vroeg om na te denken over de ontwikkelingsstrategie die in de jaren tachtig moet worden gevolgd. Uitwerking van ideeën en onderhandeling over nieuwe verplichtingen vereisen enkele jaren. Nederland heeft een tamelijk groot aandeel gehad in de opstelling van de internationale strategie van de jaren zeventig. Als vooruitstrevend donorland is het in een voortreffelijke positie om nu met voorstellen voor de jaren tachtig te komen en de internationale discussie hierover op gang te brengen.

J. J. C. Voorhoeve

Met ESB een beter economisch-politiek inzicht

Het Nederlandse gedistilleerdverbruik

DRS. F. W. A. VAN DAL

In ESB van 3 januari 1968 publiceerde J. Amelung (†) de resultaten van een hernieuwd onderzoek naar het gedistilleerdverbruik in Nederland. Daarbij bouwde hij voort op eerdere studies van J. B. D. Derksen en Th. L. M. van Lottum naar de factoren die in de vooroorlogse jaren de afzet van bier en gedistilleerd zouden bepalen en van M. Fraenkel naar de consequenties van een verhoging van de accijns op de vraag naar gedistilleerd in verband met de in het kader van de Economische Unie gelijk te schakelen accijnsheffingen in het begin van de jaren vijftig. De auteur accentueerde in dit onderzoek een mogelijke substitutie tussen het gedistilleerdverbruik en de consumptie van bier. Dat deze produkten substituten zouden zijn werd gefundeerd op de trendmatige stijging van het bierverbruik en de positieve invloed van de temperatuur op dit verbruik en de soortgelijke negatieve beïnvloeding van het gedistilleerdverbruik. De substitutieverhouding zou echter in de tijd veranderen, welke verandering in de gepresenteerde relaties werd ondervangen door toevoeging van een lineaire trendfactor. De positieve waarde van deze trend deed veronderstellen, dat de trendmatige toeneming van het bierverbruik in afnemende mate gepaard zou gaan met een vraagverschuiving van gedistilleerd naar bier en dat de trendfactor in de nabije toekomst tot stilstand zou kunnen komen. Dit voorspelde verloop van het substitutie-verschijnsel tussen het gedistilleerd- en het bierverbruik is nader onderzocht en er is aandacht geschonken aan de in de gepubliceerde relaties voorkomende constante term, die in feite eveneens een trend inhoudt.

Het verbruik in de tijd

Het gedistilleerdverbruik is gedefinieerd als de veracijnste hoeveelheden gedistilleerd per hoofd van de bevolking. Dit betekent geenszins dat dit verbruik identiek is aan de feitelijke consumptie van dit produkt. Voorraadmutaties bij consument en detailhandel zijn namelijk van grote invloed op dit verbruik.

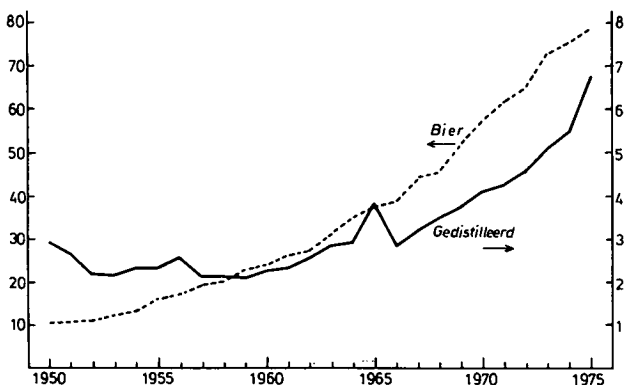
In 1909 bedroeg aldus het verbruik van alcohol per hoofd van de bevolking bijna 7 liters à 50%. Dit verbruik daalde in de loop van de jaren continu en bereikte in 1939 het

Tabel 1. Verbruik in Nederland van gedistilleerd (ad 50%) en bier in liters per hoofd van de bevolking

Jaar	Gedis- tilleerd	Bier	Jaar	Gedis- tilleerd	Bier	Jaar	Gedis- tilleerd	Bier	Jaar	Gedis- tilleerd	Bier
1909	6,98	34,1	1951	2,67	10,6	1960	2,28	23,9	1968	3,53	45,4
1914	5,55	37,9	1953	2,15	12,3	1961	2,38	26,4	1969	3,76	51,8
1919	4,25	13,0	1954	2,31	13,5	1962	2,69	27,7	1970	4,09	57,4
1924	2,21	25,1	1955	2,33	16,2	1963	2,89	31,2	1971	4,23	62,4
1929	2,39	28,0	1956	2,58	17,2	1964	2,96	35,0	1972	4,56	65,7
1934	1,61	17,5	1957	2,12	19,9	1965	3,79	37,2	1973	5,10	73,5
1939	1,57	16,2	1958	2,16	20,2	1966	2,87	39,0	1974	5,50	75,7
1949	3,20	10,1	1959	2,10	23,0	1967	3,26	44,4	1975	6,78	79,0

Bron: Verslag over 1975 van het Produktschap voor Gedistilleerde Drinken.

Grafiek 1. Verbruik in Nederland van bier en gedistilleerd (50%) in liters per hoofd van de bevolking

dieptepunt van 1,57 liters per hoofd. Na de tweede wereldoorlog werd alras dit lage niveau overschreden en de consumptie bedroeg in 1949 reeds 3,20 liters per hoofd. De opheffing van de distributieregeling medio 1951 heeft klaarblijkelijk de afzet van dit produkt geenszins bevorderd. De omzet nam systematisch af en bereikte, waarschijnlijk mede onder invloed van de bestedingsbeperkende maatregelen in het begin van de tweede helft van de jaren vijftig, tegen het einde van dit decennium een nieuw dieptepunt van 2,10 liters per hoofd per jaar. Daarna blijkt het verbruik, ondanks een aantal accijnsmaatregelen wederom voortdurend toe te nemen en het bereikt in 1975 een niveau dat weinig verschilt van dat in 1909. Grafiek 1 illustreert op fraaie wijze het omslagpunt in de ontwikkelingstendens van het gedistilleerdverbruik. Daarentegen overschrijdt de consumptie van bier per hoofd van de bevolking reeds bij de loonexplosie van 1964 het verbruiksniveau van 1909, na een systematische daling in de jaren voor de oorlog en een gestadige groei sinds 1949.

Tabel 2. Accijnstarieven voor gedistilleerd

Geldigheidsduur	Tarief per hl. à 100%	Mutatie van het tarief in %
1 juli 1947 - 1 juli 1951	f. 640	
2 juli 1951 - 13 januari 1957	f. 950	48
14 januari 1957 - 31 december 1965	f. 1.193	26
1 januari 1966 - 31 december 1968	f. 1.400	17
1 januari 1969 - 30 juni 1969	f. 1.540	10
1 juli 1969 - 31 december 1972	f. 1.700	10
1 januari 1973 - 31 december 1975	f. 1.593	-6
1 januari 1976	f. 2.100	32

Bron: Ministerie van Financiën.

Fraenkel schenkt aandacht aan de invloed van de verhoging van het accijns op gedistilleerd per 2 juli 1951. Hij gaat daarbij van de veronderstelling uit dat de accijnsverhoging volledig in de prijs van het produkt tot uitdrukking komt en stelt een prijselasticiteit van het gedistilleerdverbruik vast, die nauwelijks van één verschilt.

In het latere werk van Amelung wordt meer aandacht geschonken aan de invloed van anticipatie- en overloopeffecten als gevolg van de latere accijnsverhogingen. Hij stelt vast dat de tariefverhoging van 14 januari 1957 en van 1 januari 1966 aanleiding was tot het aanleggen dan wel vergroten van voorraden bij consument en detailhandel.

De vraag naar gedistilleerd

De verrichte studies van de binnenlandse afzet van gedistilleerd hebben aangetoond, dat er een duidelijk verband bestaat tussen dit verbruik en de toeneming van de welvaart. Als welvaartsvariabele vindt men in de studies het reële inkomen of de volumemutatie van de gezinsconsumptie (c). Daarnaast bleek ook de relatieve prijs van het produkt van enige betekenis (p_g/p_c) en zou de volumemutatie in het bierverbruik per hoofd van de gemiddelde bevolking (c_{bier}) gedistilleerd verbruik negatief beïnvloeden. Deze invloed zou in de tijd afnemen. Om de afnemende substitutieverhouding aan te geven werd een trendfactor in de relaties opgenomen (t).

Herschating van de door Amelung gepubliceerde relaties, vanwege in het cijfermateriaal aangebrachte correcties geeft (periode 1953-1966):

$$(1) c_g = 2,01c - 0,37(p_g/p_c)_{-1/2} - 0,78c_{\text{bier}} + 0,49Acc + 0,30t + 1,22 \quad \hat{R}^2 = 0,973$$

(6,7) (1,5) (5,8) (9,2) (1,8) (0,6) NR = 2,64

$$(2) c_g = 2,17c - 0,72c_{\text{bier}} + 0,54Acc + 0,39t - 0,21 \quad \hat{R}^2 = 0,969$$

(7,3) (5,2) (13,0) (2,3) (0,1) NR = 2,46

Vanwege de te lage waarde van de spreidingsmaatstaf van de prijsvariabele verkoos de auteur voor prognosedoeleinden de laatste vergelijking. Voor de niet ingewijde in de waarschijnlijkheidstheorie zij vermeld, dat hier als spreidingsmaatstaf is gekozen de t-ratio-grens van 1,7 bij een waarschijnlijkheid van 90%. Aan deze argumentatie kan worden toegevoegd een te grote mate van intercorrelatie tussen de welvaarts-, de prijs- en de accijnsvariabele.

Op grond van de evenzeer te lage spreidingsmaatstaf van de constante term zou ook de relevantie van die term in twijfel moeten worden getrokken. Zij houdt daarenboven, door de vorm waarin de vergelijkingen zijn gegoten, een trendmatige invloed op het gedistilleerdverbruik in, zodat twee trendtermen naast elkaar voorkomen. De irrelevantie van de constante term wordt bevestigd, daar schattingen van de gegeven relaties zonder constante een nagenoeg identiek resultaat opleveren.

Om het voorspelde verloop van het substitutie-verschijnsel tussen het gedistilleerd- en het bierverbruik nader te onderzoeken is de schattingsperiode, onder weglating van de constante term, verlengd tot 1975. Dit resulteert in:

$$(3) c_g = 1,62c - 0,45(p_g/p_c)_{-1/2} - 0,53c_{\text{bier}} + 0,48Acc + 0,27t \quad \hat{R}^2 = 0,928$$

(6,0) (2,7) (4,7) (11,2) (3,5) NR = 2,16

$$(4) c_g = 1,69c - 0,57c_{\text{bier}} + 0,51Acc + 0,35t \quad \hat{R}^2 = 0,903$$

(5,4) (4,5) (10,8) (4,2) NR = 1,71

Beide vergelijkingen blijken te voldoen. Maar thans zou de eerste relatie, vanwege haar betere middelbare voorspellingsfout moeten worden verkozen boven de laatste. Bovendien blijkt ook de mate van multicollineariteit tussen de welvaarts-, de prijs- en de accijnsvariabele aanmerkelijk te zijn verbeterd. Opmerkelijk is voorts de sterke daling van de waarde van de coëfficiënt van het bierverbruik en de daaraan tegengestelde ontwikkeling van de elasticiteitscoëfficiënt van de prijsvariabele. De constante term is ook over de langere schattingsperiode van geen noemenswaardige betekenis en is om die reden in de relaties weggelaten. Ofschoon de belastingdruk op het produkt ook in andere jaren dan 1957, 1966 en 1976 werd verhoogd, konden — waarschijnlijk vanwege de geringe omvang van de drukverhoging en het tijdstip waarop de maatregel in werking trad — geen anticipatie- en overloopeffecten van enige betekenis (op jaarbasis) worden waargenomen.

Toch lijkt het waarschijnlijk dat het bierverbruik reeds aan het begin van de jaren zestig als substituuut voor het gedistilleerdverbruik heeft afgedaan. Schattingen van de laatste vergelijkingen over de periode 1960-1975 bevestigen dit vermoeden.

$$(5) c_g = 1,30c - 0,48(p_g/p_c)_{-1/2} - 0,30c_{\text{bier}} + 0,47Acc + 0,23t \quad \hat{R}^2 = 0,904$$

(3,1) (3,2) (1,3) (9,3) (1,9) NR = 2,29

$$(6) c_g = 1,32c - 0,39c_{\text{bier}} + 0,51Acc + 0,34t \quad \hat{R}^2 = 0,873$$

(3,3) (1,5) (9,4) (2,8) NR = 1,82

De coëfficiënt van het bierverbruik heeft nu een te lage t-ratio en zou op grond daarvan moeten worden verworpen. Ofschoon in de vergelijkingen de t-waarde van de trendterm nog wel aanvaardbaar is, blijkt er tussen deze factor en de welvaartsvariabele een niet aanvaardbare mate van onderlinge samenhang. Daar Amelung echter de trendterm bond aan het substitutie-karakter van het bierverbruik is het dienstig eens na te gaan welke invloed het weglaten van beide factoren in de laatste vergelijkingen op de stabiliteit van de overige samenhangen heeft. Abstraheert men van het bierverbruik en de trendterm in de relaties dan resulteert:

$$(7) c_g = 1,34c - 0,66(p_g/p_c)_{-1/2} + 0,46Acc \quad \hat{R}^2 = 0,889$$

(5,9) (3,1) (8,6) NR = 2,06

$$(8) c_g = 1,58c + 0,52Acc \quad \hat{R}^2 = 0,820$$

(5,7) (8,0) NR = 1,51

Vergelijkt men relatie (5) met relatie (7), dan ziet men dat het bierverbruik en de trendterm voor de periode 1960-1975, gemeten aan de waarde van de $\hat{R}^2$, geen bijzondere bijdrage tot verklaring van het gedistilleerdverbruik levert.

Hiermede is aangetoond dat het voorspelde verloop van het substitutie-verschijnsel tussen het gedistilleerd- en het bierverbruik is gerealiseerd. Dit resultaat dwingt echter tot een nadere bezinning omtrent de factoren die het bierverbruik zouden bepalen.

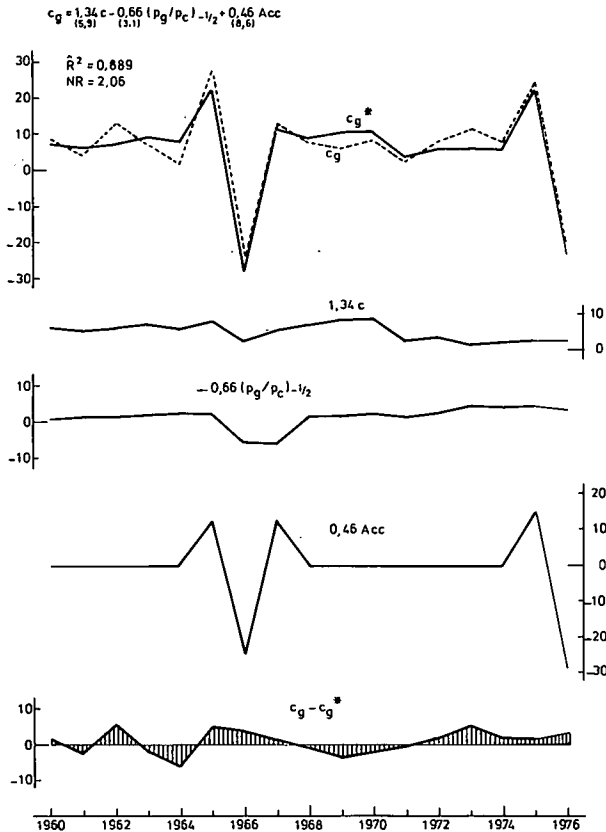
Het aanbod van gedistilleerd

De sterke groei van de vraag naar gedistilleerd heeft aan de aanbodzijde van de markt, vooral na de wijziging van de drankwetgeving in 1967, de toetreding tot deze branche bevorderd. Het totaal aantal verkoopplaatsen (zie tabel 3) voor gedistilleerde dranken nam van 1966 tot 1970 toe met 15,2% en vervolgens tot 1975 met 1,7%. Het aantal filialen nam in dezelfde periode echter toe met respectievelijk 55% en 21,9%.

Deze ontwikkeling is mede te danken aan het feit, dat het buitenlands produkt velen goed op de tong blijkt te liggen. De invoer van dit produkt was in 1970 vergeleken met 1960 bijna verzesvoudigd en was in 1975 ruim het dubbele van dat in 1970.

Daarenboven bleek onderlinge concurrentie tussen de slijters, ondanks de grote toetreding tot de branche, niet

Grafiek 2. Mutatie in het gedistilleerd verbruik per hoofd van de bevolking (in %).

Tabel 3. Aantal verkoopplaatsen in de detailhandel in alcoholhoudende dranken

	1966	1970	Toename in %	1975	Toename in %
Ondernemingen met één verkoopplaats	2.730	2.945	7,9	2.841	3,5
Filiaalen	500	775	55,0	943	21,9
Totaal	3.230	3.720	15,2	3.784	1,7

Bron: Verslag over 1974 van het Produktschap voor Gedistilleerde Dranken.

Tabel 4. Invoer van gedistilleerde dranken (x 1000 liters à 50%)

Jaar	Hoeveelheid		Jaar	Hoeveelheid	
	absoluut	1960 = 100		absoluut	1960 = 100
1960	1.440	100	1972	9.440	656
1965	3.640	253	1973	10.460	726
1970	8.160	567	1974	11.880	825
1971	8.840	614	1975	14.940	1.258

Bron: Jaarverslagen van het Produktschap voor Gedistilleerde Dranken.

goed mogelijk, omdat men gebonden was aan door de fabrikant voor het binnenlands produkt voorgeschreven verkoopprijzen.

Onder deze omstandigheden leidde de snelle groei van het aantal verkoopplaatsen tot een daling van de geldomzet per verkoopplaats en konden vele slijters met moeite het hoofd boven water houden. Opeenvolgende bedrijfsssluitingen of verder opereren als filiaalbedrijf was hiervan het gevolg. Deze ontwikkeling werd nog versterkt door de drastische prijsverlaging van het buitenland gedistilleerd in 1970. Vooral de filiaalondernemingen gingen ertoe over het

importprodukt als „stuntartikel” te gebruiken en konden zo hun totale geldomzet vergroten. Dit leidde tot een verplaatsing van het verbruik van gedistilleerd van „buitenshuis” naar de huiskamer. In antwoord op deze veranderingen zou de overheid zich diepgaand dienen te bezinnen op sanering van deze branche ter verbetering van het inkomen van de kleine slijters. Het eind 1975 getroffen maximumprijsvoorschrift ter beperking van de concurrentie op deze markt is bepaald een onvoldoende maatregel.

Perspectieven

Met behulp van relatie (7) is een raming omtrent de ontwikkeling van het gedistilleerdverbruik per hoofd van de bevolking voor 1976 gemaakt (zie grafiek 2), die neerkomt op een daling van het verbruik met ongeveer 23%. Deze daling is het gevolg van de intering op de eind 1975 gevormde voorraden bij consument en detailhandel. Op grond van de realisatiecijfers voor het eerste halfjaar van 1976 mag als voorlopig realisatiegegeven op jaarbasis worden gerekend op een daling in het verbruik per hoofd van ongeveer 20%.

De invloed van de relatieve prijs van het gedistilleerd op het verbruik blijkt in de loop van de jaren, mede onder invloed van de verhoging van de belastingdruk op het produkt, aan veranderingen onderhevig. Fraenkel stelde in zijn onderzoek van 1952 een prijselasticiteit van ongeveer -1 vast. Daarentegen vond Amelung voor de periode 1953-1966 een waarde van -0,4, die hij echter niet voldoende significant vond. Voor de periode 1960-1975 werd een prijselasticiteit van -0,7 vastgesteld. Daar het onderzoek van Fraenkel een zeer beperkte periode betrof, mag worden aangenomen dat de prijs van het produkt in de jaren vijftig slechts van geringe betekenis is geweest voor het verbruik.

De elasticiteit van het gedistilleerdverbruik ten opzichte van de welvaartsvariabele blijkt een aan de ontwikkeling van de prijselasticiteit contrair verloop te hebben. Amelung vond een elasticiteit van 1,8, terwijl voor de periode 1960-1975 deze waarde 1,3 bedroeg. Tegenover een in de tijd stijgende waarde van de prijselasticiteit staat een in de loop van de jaren dalende elasticiteit van het verbruik ten opzichte van de welvaarts-groei. Gezien het geringe welvaartsaccres waarmede voor de toekomst rekening moet worden gehouden, ligt een verdere afnemng van de invloed van deze verklarende factor voor de hand.

Overheidsmaatregelen in de belastingsfeer zullen ongetwijfeld de prijs van het produkt opstuwen en de waargenomen tendens van een in de tijd groter wordende prijselasticiteit versterken. Het is niet ondenkbaar, dat door een dergelijke ontwikkeling in de toekomst een moment zou kunnen worden bereikt waarop de negatieve prijsinvloed en de positieve welvaartsinvloed elkaar zouden compenseren en de groei in het verbruik per hoofd van de bevolking tot stilstand komt. Dit perspectief gesteld tegenover het maximumprijsvoorschrift van eind vorig jaar, dat een winstmarge van ongeveer 22% toelaat, ter beperking van de concurrentie op de afzetmarkt van dit produkt, biedt weinig perspectieven voor de toekomstige inkomens-(winst-)ontwikkeling in deze sector. De nog steeds stijgende produktiekosten, waarvan de arbeidskosten (lonen en sociale lasten) een belangrijk deel uitmaken, zullen de inkomens-(winst-)ontwikkeling nog meer onder druk plaatsen en leiden tot voortgezette bedrijfsssluitingen en werkloosheid. Is het verwonderlijk dat de werkgevers in het recente centraal overleg in de Stichting van de Arbeid over de lonen te kennen hebben gegeven van de prijscompensatie af te willen en eens eindelijk het been stijf houden?

De reeds geruime tijd bestaande overcapaciteit in de produktiesector en de voornemens van het Heineken-concern tot investering in een graanalcoholfabriek, na de mislukte poging tot het verkrijgen van een meerderheidsbelang in Lucas Bols, zal niet zonder gevolgen blijven. Heineken ziet zich tot een dergelijke investering genoodzaakt, daar zijn

Olie op de golven van Prof. Klein

PROF. DR. J. A. A. VAN DOORN

In de aflevering van *ESB* van 9 februari jl. is van Prof. Klein een artikel opgenomen onder de titel „Crisis: woord en werkelijkheid in de geschiedenis”. Daar de heer Klein zich niet bij zijn onderwerp houdt, maar als zijn indruk etaleert dat „het gebruik van de term „crisis” in de sociale wetenschappen... gemakkelijk in misbruik ontaardt”, lijkt mij een kleine repliek van een beoefenaar van die sociale wetenschappen op zijn plaats. Dat juist ik mij geroepen voel me hiermee te belasten, zal iedere lezer van het stuk van de heer Klein begrijpen: hij komt tot zijn oordeel over „de” sociale wetenschappen uitsluitend na lezing van een bijdrage van mijn hand aan een polemisch bundeltje *Crisis op de korrel* dat begin 1974 naar aanleiding van de toenmalige oliecrisis verscheen.

De heer Klein is door lezing van mijn stuk bijzonder boos geworden. Hij vindt dat ik door het geven van een bepaalde definitie van crisis „scherpe kritiek” verdien, dat ik „slordig”, „raadselachtig”, „verwonderlijk”, „zonder nadere argumentatie” enz. bezig ben geweest, met als gevolg dat „de argeloze lezer” „onkritische vooroordelen omtrent maatschappij en samenleving” krijgt voorgeschoteld. Dat is nogal wat! Laat ik volstaan met enkele opmerkingen:

1. Alle gram van de heer Klein richt zich op mijn definitie van crisis, over welke term ik zei dat die „een nogal

vaag begrip” vormt. Na raadpleging van enige literatuur meende ik te kunnen stellen dat in ieder geval de volgende elementen kenmerkend zijn: „er is sprake van een *bedreiging van fundamentele waarden en belangen*; er heerst een *grote mate van onzekerheid*, vooral als gevolg van de onverwachte en onvoorspelbare loop der gebeurtenissen; er is sprake van *urgentie*: daar het gebeuren zich snel voltrekt, moet men snel handelen” (blz. 3 e.v.). Het leek mij een redelijke omschrijving, mede gezien de behandeling van het begrip in de sociale wetenschappen. Behalve op het bij mijn definitie genoemde artikel wijs ik als handreiking aan de heer Klein op o.a. op het artikel „Crisis” in de gezaghebbende *International Encyclopedia of the Social Sciences*, op hetzelfde trefwoord in Theodorson & Theodorsons *Modern Dictionary of Sociology* en op de uiteenzetting over crisis in Lasswell & Kaplan, *Power and society: a framework for political enquiry*, blz. 242 e.v. Voorts wordt er nog literatuur genoemd bij de andere auteurs van het bundeltje, met name door Van de Braak en Van Schendelen. Indien de heer Klein de moeite neemt blz. 25 e.v. en 47 van *Crisis op de korrel* op te slaan, dan zal hij zien hoe de beide genoemde auteurs, onafhankelijk van mij en van elkaar, tot een min of meer overeenkomstige omschrijving komen. Na dit korte college elementaire sociologie blijven twee vragen:

- a. waarom baseert de heer Klein zijn oordeel over het gebruik van het begrip „crisis” in de (sic) sociale wetenschappen uitsluitend op mijn bijdrage terwijl het bundeltje elders overeenkomstige benaderingen te zien gaf?;
- b. waarom is de heer Klein zo uitermate hard ten aanzien van de sociale wetenschappen, indien deze een redelijke consensus over het begrip crisis hanteren, terwijl „crisis” in de geschiedwetenschap (die aan de sociale wetenschappen ten voorbeeld wordt gesteld), volgens de heer Klein zélf zowel op „één tel” als op „eeuwen” betrekking heeft?

2. De heer Klein ontkent dat in de winter van 1973/1974 zoals ik stel, van een „meervoudige crisis” kon worden gesproken; immers, één in de buitenlandse betrekkingen (de boycot van Nederland door de Arabische landen), één in de energievoorziening (de eigenlijke „olie”-crisis) en één in de sociaal-economische verhoudingen, blijkens de afkondiging van de Machtigingswet. Ook begrijpt hij niet dat ik nadien tracht te ontrafelen of er inderdaad van deze crises sprake is dan wel van pseudo-crisis (zie de titel van mijn artikel). Een dergelijk schematisch onderscheid, zegt de heer Klein, „kan volstrekt niet (met de werkelijkheid) worden vereenzelvigd”. Twee punten:

productie van gedistilleerd de grenzen van het haalbare hebben bereikt. Realisering van deze voornemens zal echter de totale overcapaciteit in de gedistilleerdsector vergroten. De fabrikanten zullen zich dan genoodzaakt zien ter behoud dan wel verbetering van het kapitaalrendement de kapitaal-arbeidsverhouding te veranderen, met gevolgen voor de bestaande werkgelegenheid.

Het forse accres van het gedistilleerdverbruik in 1975 (zie grafiek 2) — in sterke mate bepaald door anticipatie-aankopen van consument en detailhandel in verband met de verhoging van de accijnsheffing per 1 januari van dit jaar — heeft van overheidswege aanleiding gegeven tot het aankondigen van maatregelen ter beteugeling van het gedistilleerdverbruik. De gedachten gaan uit naar het beperken dan wel verbieden van reclame voor dit produkt.

F. W. A. van Dal

Geraadpleegde literatuur

- 1) J. Amelung, Een nieuwe analyse van het Nederlandse gedistilleerdverbruik, *ESB*, 3 januari 1968.
- 2) Dr. J. B. D. Derksen en Drs. Th. L. M. van Lottum, Statistische analyse van de afzet van bier en gedistilleerd, *De Nederlandse Con-junctuur*, mei 1938.
- 3) M. Fraenkel, Consequenties van een verhoging van de accijns op gedistilleerd, *ESB*, 18 juni 1952.
- 4) Jaarverslagen van het Produktschap voor Gedistilleerde Dranken.
- 5) F. W. A. van Dal, *Het Nederlandse gedistilleerdverbruik*, notitie CPB, september 1975.
- 6) Slijters in Slijtageslag, *Financieel Economisch Magazine*, oktober 1975.
- 7) Distillateurs bepalen bodemprijns jenever, *Financieel Economisch Magazine*, december 1975.
- 8) *Het Financieel Dagblad*, 22 april 1976.
- 9) Prof. Dr. Th. Stevers, Daling werkloosheid vrome wens, *de Volkskrant*, 22 september 1976.

a. zeg ik ergens dat dit wél mogelijk is? Heeft de heer Klein ooit een analytische benadering onder ogen gehad die „met de werkelijkheid” was te „vereenzelve”? Weet hij eigenlijk zelf wel wat hij bedoelt?

b. ziet de heer Klein inderdaad niet het verschil tussen een breuk in diplomatieke betrekkingen, het plotseling ontstaan van energieschaarste en het bij wet in de hand nemen van lonen en prijzen? Is dat voor hem één kluit van gebeurtenissen, of, omgekeerd, een causaal samenhangende keten van processen?

Ik zou hem willen uitnodigen hetzelfde te doen wat ik destijds gedaan heb: het systematisch inventariseren en rangschikken van alle berichten in enkele kranten die op de oliecrisis betrekking hadden, en wel over de aaneengesloten periode van oktober 1973 tot januari 1974; hij zou tot zijn verrassing merken, dat zich de drie processen duidelijk laten onderscheiden, zowel naar beleidsinstanties en beleidsmaatregelen als naar motivering en legitimering van het beleid.

3. De heer Klein maakt zich boos over het „simpele” in mijn gedachtengang. Nadien echter blijkt hij het zeer belangrijke en nog steeds voortdurende debat over de z.g. „crisis van de 17e eeuw”, dat in zijn eigen vak plaatsvindt, te lijf te willen gaan met de kennelijk serieus bedoelde verklaring dat deze eeuw, anders dan de 16e en 18e eeuw, voor de historici moeilijk grijpbaar was als tijdvak, zodat zij met het begrip crisis kwamen aandragen. Zelfs buitenstaanders echter zullen opmerken dat de heer Klein in deze zaak op een te smalle basis werkt. Met nadere kennisname van werk als van John U. Nef, Fernand Braudel en Immanuel Wallerstein zou hij zeker tot een gefundeerder oordeelsvorming kunnen komen.

Met één algemene vraag blijf ik zitten. Wat wil de heer Klein eigenlijk met zijn selectieve verontwaardiging in mijn richting? Zou het kunnen zijn dat hij zich heeft geërgerd aan mijn wat pedante philippica tegen de regering op het punt van het crisisbeleid? Ik kan het mij voorstellen, maar waarom dan uitgeweken naar een gevecht om definities in de sociale wetenschappen op basis van één auteur, die drie jaar geleden op dit gebied een uitstapje maakte? Waarom dan niet met inhoudelijke argumenten gekomen? Maar misschien zie ik in de

aanval van de heer Klein méér dan nodig is. Een uitlijner als gevolg van een moment van onbeheerste emotionaliteit — zullen we het daarop maar houden?

J. A. A. van Doorn

Naschrift

De olie blijft branden

Van Doorn constateert dat ik boos ben. Hij merkt op, dat ik me liet leiden door onbeheerste emotionaliteit, omdat ik mij wellicht ergerde aan zijn uitval tegen de regering. Het ontgaat mij waarop deze opmerkingen stoen. Ik weet ook niet goed wat ik ermee moet aanvangen. Het komt mij voor, dat mijn gemoedstoestanden en beweegredenen evenmin iets te maken hebben met de juistheid van mijn kritiek als mijn karaktereigenschappen of lichamelijke kenmerken. Zij kunnen onbesproken blijven. Mijn kritiek is stekelig, maar daarom niet minder zakelijk geformuleerd. Het is gebruikelijk een redelijke discussie te beperken tot argumenten, die de zaak en niet de persoon aangaan.

Ik erken Van Doorns zakelijk gelijk als hij mij verwijt dat ik ten onrechte enkel zijn uitspraken gebruik om een hard oordeel te vellen over de sociale wetenschappen. Van Doorn is wel een gezaghebbend en stellig ook door mij gerespecteerd socioloog, maar het gaat wel te ver om hem te beschouwen als exemplarisch voor de sociale wetenschappen. Het spijt me nu blijkbaar de indruk gewekt te hebben, dat ik de geschiedeniswetenschap een gunstiger oordeel waard achtte. Het is Van Doorn kennelijk onvoldoende opgevallen, dat ik ook eminente historici als Huizinga, Mousnier, Hobsbawm en Trevor-Roper in mijn kritiek betrok. Daardoor merkt hij ten onrechte op, dat ik de geschiedeniswetenschap ten voorbeeld stel aan de sociale wetenschappen. Van Doorn verwacht hier kennelijk vergelijken met ten voorbeeld stellen.

Zijn overig verweer doet mij er aan twijfelen of ik mij wel voldoende duidelijk heb uitgedrukt. Zo verwijst hij naar „een redelijke consensus” over het crisisbegrip in de sociale wetenschappen alsmede naar gezaghebbende sociologische literatuur om te laten zien dat zijn crisisbegrip zo gek nog niet is. Het gekke is, dat ik zijn crisisbegrip niet aanvecht. Ik gaf dit weer, noemde het simpel en niet kwantificeerbaar, wees erop dat er

ook andere crisisbegrippen in omloop zijn — die bijvoorbeeld in de economische wetenschappen wel kwantificeerbaar zijn — en toonde vervolgens aan dat Van Doorn van zijn crisisbegrip een zeer aanvechtbaar gebruik maakte. Hij heeft in zijn weerwoord verzuimd dit laatste, waarom het toch wel in wezen te doen is, te weerleggen.

Een beroep op consensus en autoriteit waarborgt overigens nog niet het eigen gelijk, al plantte de wetenschap zich in de middeleeuwen op die manier voort. Tegenwoordig vertrouwt men echter meer op verstandelijk en logisch redeneren. Het zou in dat verband beslist helpen als sociologie en geschiedeniswetenschap het eens probeerden met kwantificeerbare begrippen.

Ook tegen Van Doorns „crisis in meervoud” heb ik andere bezwaren dan die welke hij bestrijdt. Ik meende, dat zijn crisisbegrip onvoldoende was om tot het door hem gemaakte onderscheid te geraken. Nu blijkt zijn classificatie van crises te berusten op systematisch onderzoek van berichten in enkele kranten. Ik vind dat op diverse gronden een wat wankele basis, maar heb er in beginsel vrede mee. Zijn tot mij gerichte vraag of het hier om een kluit van gebeurtenissen of, omgekeerd, een causaal samenhangende keten van processen gaat lijkt mij evenwel geen zinvolle. Juist lijkt het mij ervan uit te gaan, dat men te maken heeft met een kluit van gebeurtenissen, waarin men binnen het kader van bepaalde vooronderstellingen op grond van nauwkeurig geformuleerde probleemstellingen met behulp van een daaraan aangepast duidelijk crisisbegrip causaal of functioneel samenhangende processen kan onderscheiden. Van Doorn volstond evenwel met classificeren en meent blijkbaar daarmee afdoende een causaal samenhangende keten van processen te hebben aangetoond. Hij ging daarbij bovendien even zinledig te werk als de man die het begrip tafel gebruikt om een stoel een pseudo-tafel te noemen.

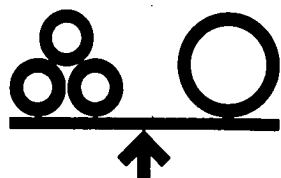
Van Doorn constateert met stelligheid dat ik mij in mijn uiteenzetting over de 17e eeuwse crisis van een te smalle basis bedien. Ik acht dat niet onmogelijk. Het werk van de door hem genoemde autoriteiten — Wallerstein erken ik intussen niet als zodanig — geeft mij voor het overige geen aanleiding mijn ongelijk toe te geven.

Van Doorn vraagt mij of ik ooit een analytische benadering heb gezien die met de werkelijkheid was te vereenzelvigen. Ik antwoord ontkennend. Maar ik heb wel heel wat benaderingen onder ogen gehad — vooral Marxisten hebben er een handje van —, die hetzij pretendeerden de empirie volledig weer te geven, hetzij analyse met empirie verwarde. Van Doorns benadering is er een voorbeeld van.

P. W. Klein

U reageert op annonces in *ESB*?

Wilt U dit dan steeds duidelijk tot uitdrukking brengen?

De WIR: een warrig perspectief

DRS. Z. J. HOLLESTELLE*

Inleiding

Karakteristiek voor de economische ontwikkeling van ons land gedurende de laatste vijftien jaar was de sterke toename van lonen en collectieve lasten enerzijds en de daling van de rentabiliteit van het bedrijfsleven anderzijds.

Tabel 1. Reële inkomensgroei per werkende en reëel beschikbaar loon van de modale werknemer, 1961-1975 (%)

	1961/ 1965	1966/ 1970	1971/ 1975
Reële nationale inkomensgroei per werkende	3,8	4,6	2,7
Reële beschikbare inkomensverbetering voor de modale werknemer	4,9	4,6	2,6
Totale druk collectieve lasten in % van het nationaal inkomen	39	45	53

Bron: CEP 1976, blz. 100.

Praktisch over de gehele periode blijkt de toename van het reële beschikbare inkomen van de modale werknemer ongeveer even groot te zijn geweest als de toename van het reële nationale inkomen per werkende. De druk der collectieve lasten steeg van 35,3% in 1961 tot 56,9% van het nationaal inkomen in 1975. Hoewel er afwijkingen geweest kunnen zijn tussen de reële inkomensgroei van gemiddelde en modale werknemer, kan toch wel geconcludeerd worden dat de groei van de collectieve sector praktisch geheel op het overig inkomen is afgewenteld, waardoor de arbeidsinkomensquote opliep van 74,7% in 1961 tot ca. 96% in 1975. De scherpe buitenlandse concurrentie verhinderde namelijk dat deze kostenstijgingen via de prijzen werden goedge maakt.

Door de geleidelijke aantasting van de winstmarges ontstond een situatie waarin grote delen van het bedrijfsleven geen manoeuvreerruimte meer hadden om door middel van verdere prijsconcessies de buitenlandse concurrentie het hoofd te bieden, hetgeen leidde tot

een toenemende penetratie van het buitenland op de binnenlandse markten en een grotere afhankelijkheid van buitenlandse markten, echter bij relatief lage winstmarges.

De dalende rentabiliteit heeft ernstige consequenties gehad voor de investeringen van bedrijven en de werkgelegenheid, met name na 1970. De investeringen van bedrijven als percentage van het bruto nationale inkomen daalden immers van 15,3 in de periode 1966 t/m 1970 tot 13,2 in 1971 t/m 1975 (in 1976 bedroeg het percentage 10,9), terwijl de werkloosheid vanaf 1970 opliep met ruim 165.000 personen tot gemiddeld circa 224.000 in 1976, waarbij dan nog geen rekening is gehouden met afvloeiingen via de WAO. Een nog verdere achteruitgang van onze concurrentiepositie zou voor de komende jaren sombere perspectieven bieden voor investeringen en werkgelegenheid.

Het spreekt vanzelf dat geen enkele regering haar onderdanen een dergelijk perspectief wil bieden, zodat een aantal beleidsombuigingen werd voorgesteld. Naast het 1%-beleid werd het zogenaamde aanvullende beleid geïntroduceerd dat o.a. tot doel heeft stimulering van de investeringen en verlaging van de loonkosten door subsidiëring van sociale premies. Zodoende kan — volgens de regering — de continuïteit en kwaliteit van de werkgelegenheid worden verzekerd en kan rekening worden gehouden met facetten als milieu, ruimtelijke ordening, internationale arbeidsverdeling en grondstoffschaarste. De ruimte voor deze omvangrijke stimulering wordt verkregen door een tijdelijke verhoging van het structurele begrotingstekort met 2 procent-punten tot 5,5% van het nationale inkomen. De regering hoopt op deze wijze een zich zelf versterkend proces van economische groei in werking te zetten, waardoor de uiteindelijke tekortvergroting aanzienlijk geringer zal blijken (inverdiene). In dit artikel zullen enkele aspecten van de genoemde stimulering van de investeringen aan een nadere beschouwing worden onderworpen.

De Wet op de Investeringsrekening (WIR)

Een belangrijk onderdeel van de medio vorig jaar gepubliceerde nota *Selectieve groei* was de aankondiging van de investeringsrekening. Voorgesteld werd een speciale rekening bij DNB te openen waarop jaarlijks een bepaald bedrag wordt geboekt. De voeding van de rekening zal onverminderd voortgang vinden in perioden waarin om conjuncturele redenen de investeringsfaciliteiten worden opgeschort. Het ligt in de bedoeling het nieuwe systeem gefaseerd in te voeren en de bestaande globale maatregelen, te weten de vervroegde afschrijving en de investeringsaftrek, dienovereenkomstig af te schaffen. Vermoedelijk komt er een naar bedrijfsgebouwen en outillage gedifferentieerde basispremie. Voorts komen er een kleinschaligheids-toeslag, gericht op het midden- en kleinbedrijf, en een drietal regionale toeslagen, te weten een algemene regionale toeslag, een rayon-toeslag en een ruimtelijke ordeningstoelag. Daarnaast komt er een grote-projectentoeslag.

Tegen de achtergrond van de omvangrijke structurele werkloosheid is er m.b.t. de investeringsrekening naar gestreefd een verbinding te leggen tussen de bedrijfsinvesteringen en het aantal additionele arbeidsplaatsen dat ermee gecreëerd wordt, door bovenop de basispremie een arbeidsplaatsentoeslag te leggen. Vooral grote projecten zullen via dit criterium extra worden gestimuleerd.

De beoordeling van de mate waarin men voor subsidie in aanmerking komt, zal geschieden door een nog op te richten dienst op Economische Zaken. Naarmate deze instelling meer ervaring opdoet, zullen ook andere criteria in de beoordeling worden betrokken, zoals bijvoorbeeld de kwaliteit van de te creëren arbeidsplaatsen.

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

Tabel 2. De omvang van de investeringsrekening (f. mrd.)

	1977	1978	1979	1980
Bedragen uitgetrokken bij het aanvullend beleid	1,3	2,1	2,3	2,5
Opheffing structurele vroegde afschrijving en investeringsaftrek	0,6	1,4	1,7	1,9
Derving opbrengsten selectieve investeringsrekening	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1
Totaal investeringsrekening	1,8	3,4	3,9	4,3

Bron: Miljoenennota 1977, blz. 56.

Voor- en nadelen

Voordelen

De nota *Selectieve groei* noemt een aantal voordelen van de investeringsrekening t.o.v. de bestaande regelingen, namelijk:

- een meer gerichte stimulering t.a.v. milieu, ruimtelijke ordening enz. wordt geleidelijk aan mogelijk;
- verliesgevende bedrijven kunnen meeprofiteren van de regeling; met recente deconfitures in het bedrijfsleven in het achterhoofd kan dat alleen een voordeel zijn, indien redelijkerwijze verwacht kan worden dat zij mettertijd op rendabele wijze kunnen bestaan;
- de liquiditeitsverruiming geschiedt sneller dan bij de investeringsaftrek;
- via deblokkering kan conjunctureel gezien een krachtiger impuls worden gegeven.

Voorwaar geen indrukwekkende reeks. Bovendien zouden ten minste de laatste drie punten ook op een andere wijze kunnen worden geregeld, daarvoor is geen WIR nodig.

Nadelen

Over de nadelen wordt nauwelijks gerefereerd; toch zijn er wel enkele te noemen:

- Door vooral relatief arbeidsintensieve bedrijven te bevoordelen wordt het belang van de geavanceerde kapitaalintensieve producties te weinig onderkend. Dit mag op zijn minst een vreemde situatie genoemd worden, nog afgezien van de passage in *De Nederlandse economie in 1980* (blz. 16), waar gesteld wordt dat: „voorzover het industriële takken betreft de expansie daar kan worden gevonden, waar de productie vrij kapitaalintensief is en naar verhouding veel hooggekwalificeerde arbeid vraagt”. Op lange termijn (5 à 10 jaar) bestaat het gevaar

dat een te weinig genuanceerde bevoordeling van arbeidsintensieve processen een technologische achterstand in de hand werkt. Enerzijds zal hierdoor de produktiviteitsgroei afgeremd worden, terwijl er bovendien door een grotere vraag naar arbeidskrachten een extra opwaartse druk op de lonen zal ontstaan. Dit heeft tot gevolg dat de concurrentiepositie in termen van loonkosten per eenheid produkt door deze vorm van stimulering negatief wordt beïnvloed.

- De WIR schenkt geen aandacht aan het indirecte arbeidsplaatseneffect via toeleveringsbedrijven dat juist bij geavanceerde investeringen niet alleen omvangrijk maar ook kwalitatief van hoog gehalte kan zijn.
- Het is de bedoeling om grote projecten extra te premiëren, omdat zij in vele gevallen een gangmakersfunctie voor onze economie hebben. Het toekennen van de toeslagen zal, zoals gezegd, geschieden door een nieuwe ambtelijke dienst die geleidelijk aan ook facetten als milieu, ruimtelijke ordening enz. in haar beoordeling zal betrekken. Het lijkt er op dat de overheid hier, tenzij objectieve en goed toepasbare criteria kunnen worden geformuleerd, in beginsel een te ruime mogelijkheid krijgt om haar directe invloed op de investeringen van individuele bedrijven te vergroten. Via het speerpuntenbeleid kan die invloed verder worden uitgebreid. Er is enig gevaar, dat package-deals tot stand zullen komen, doordat de verleiding zal bestaan alleen steun te geven aan nieuwe kansrijke producties, indien zwakke bedrijfsonderdelen met het oog op de werkgelegenheid gehandhaafd blijven. De beoogde verbetering van de totale rentabiliteit van de betrokken bedrijven zou dan niet tot stand komen. Ook zal onder zulke omstandigheden de extra vergroting van het begrotingstekort eerder inflatoire gevolgen hebben.

Te verwachten effectiviteit

De regering beoogt met dit alles een additionele investeringspush van ca. f. 3 mrd. per jaar te bewerkstelligen. Of dat binnen het kader van het 1%-beleid en de investeringsrekening zal lukken, mag worden betwijfeld. Stimuleringsmaatregelen hebben in het algemeen slechts een marginale invloed op investeringsbeslissingen, doordat een ondernemer pas dan tot investeren — anders dan om defensieve redenen — zal overgaan indien een bepaald — uiteraard per

project verschillend — minimum rendement kan worden verwacht en indien hij het betreffende project op een voor het bedrijf gezonde basis kan financieren. Omgekeerd komen noodzakelijke defensieve investeringen ook zonder stimulering wel tot stand. Slechts waar louter de liquiditeit het knelpunt is kan een forse investeringsfaciliteit helpen. Nu zijn de laatste jaren de financiële verhoudingen binnen het bedrijfsleven, juist door de aanhoudende daling van de rentabiliteit, danig verslechterd.

Tabel 3. Eigen vermogen als % van het totale bedrijfsvermogen

	1968	1974
1. Internationale concerns	51	38
2. Totaal handel, industrie en diversen waarvan: handel	41	27
industrie	32	28
diversen	43	27
3. Scheep- en luchtvaart	41	24
4. Alle ondernemingen (1 + 2 + 3) ...	49	38
	49	35

Bron: CBS, Maandstatistiek van het Financieelwezen.

De financiering van nieuwe investeringen is dan ook moeilijker geworden, zelfs als rekening wordt gehouden met het waarschijnlijk forse niveau van de onderscheiden investeringspremies. Winstinhouding t.g.v. een krachtig duurzaam winstherstel zou hier uitkomst kunnen bieden. De rendementsperspectieven voor de komende jaren zijn echter niet hoog gespannen. Het CPB verwacht dat in 1980 het rendement 1) van bedrijven gemiddeld 3,5% zal bedragen, terwijl dat in de periode 1974/1975 ca. 2% is geweest.

Het trage conjunctuurherstel, de slechts langzame verbetering van de bezettingsgraad in belangrijke delen van het bedrijfsleven zowel nationaal als internationaal en de daaruit voortvloeiende krachtige concurrentie zijn daar debet aan. Aandelenemissies zijn gezien het voorgaande en gelet op het huidige koersniveau voor de meeste ondernemingen weinig aantrekkelijk.

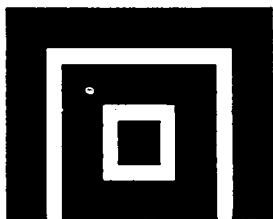
Een verder afnemend inflatietempo — met een structureel neerwaarts effect op de kapitaalmarktrente — zou in deze situatie verandering kunnen brengen. Een lagere kapitaalmarktrente zou immers grotere mogelijkheden bieden om de vermogensverhoudingen te verbeteren, terwijl bovendien de cut-off rates die t.a.v. de rentabiliteit van nieuwe projecten worden gehanteerd, neerwaarts zouden worden beïnvloed.

Z. J. Hollestelle

(Inmiddels verscheen — na het schrijven van dit artikel — het Ontwerp van Wet inzake de Investeringsrekening. Dit ontwerp doet geen afbreuk aan de inhoud van dit artikel. Red. ESB).

1) Overig inkomen minus toegerekend loon van zelfstandigen in % van het geïnvesteerde kapitaal tegen vervangingswaarde; voor aftrek van belastingen en rente.

Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen, dan kunt u ESB onmogelijk missen.

Internationale inflatie, ruilvoet en indexering van grondstoffenprijzen

DRS. K. A. KOEKKOEK

Internationale inflatie

Het fenomeen internationale inflatie is natuurlijk geen verschijnsel van de laatste jaren. Het duidelijkst wordt dit geïllustreerd aan de hand van de ontwikkeling van de BNP-deflator voor een zevental grote ontwikkelde landen en de OECD als geheel tussen 1950 en 1974. In die periode trad in precies twee gevallen een daling op in deze deflator (Japan, 1958; Italië, 1959). In alle overige gevallen was er een toeneming in de BNP-deflator 1). De in de afgelopen jaren sterk toegenomen belangstelling voor het probleem heeft dan ook meer te maken met de *stijging* van de inflatie in de jaren zeventig, hoewel het niet duidelijk is of er sindsdien wezenlijk andere processen aan de gang zijn.

Dank zij die toegenomen belangstelling is het aantal verklaringen voor het bestaan en het toenemen van de inflatie aanzienlijk uitgedijd. Het is niet de bedoeling op deze plaats een uitputtende opsomming en inhoudelijke bespreking van deze verklaringen te geven. Desalniettemin is het misschien toch interessant een aantal prominente theorieën en verklarende factoren hier kort weer te geven.

Sommige verklaringen zoeken het in het monetaire vlak. Een voorbeeld hiervan kan worden gevonden bij Heller 2). Zijn basishypothese luidt dat er een causaal verband is tussen veranderingen in de internationale reserves en veranderingen in het wereldprijsspeil, via het wereldgeldaanbod. Overigens stelt hij niet dat dat de enige verklarende factor zou zijn. Hij vindt zijn hypothese bevestigd in zijn cijfermateriaal, alhoewel de geconstateerde volgtijdelijkheid m.i. niet noodzakelijkerwijs causaliteit impliceert. Eenzelfde soort redenering geeft Parkin 3). Deze komt, op iets minder mechanistische wijze dan Heller, tot de conclusie dat in de jaren zestig beheersing van het wereldgeldaanbod een noodzakelijke en voldoende voorwaarde zou zijn geweest voor beheersing van de wereldinflatie.

Andere verklaringen zoeken het meer in de structuur van de industrie, bijvoorbeeld tot uiting komend in verondersteld

asymmetrisch prijsgedrag gedurende de conjunctuurencyclus. Ook wordt de oorzaak wel gelegd bij verschillen in productiviteit hetzij tussen industrie en diensten, hetzij binnen de industrie, bij gelijke loonstijgingen. Voor de stijging van de inflatie in de jaren zeventig worden ook diverse factoren genoemd. Enkele hiervan op nationaal niveau zijn verschuivingen in de Phillips-curve, afname van geldillusie, verschuivingen in de inkomensverdeling en op internationaal niveau de betalingsbalanspositie van de VS, de groei van de Euro-kapitaalmarkt, synchronisatie van de conjunctuurencyclus van de rijke landen, stijging van de grondstoffenprijzen en het introduceren van flexibele wisselkoersen 4).

Daarnaast kan nog het EG-inflatie-rapport vermeld worden 5). Hierin wordt een beschuldigende vinger geheven in de richting van de multinationals, die de zogenaamde meso-economische sector vormen, waarbij nieuwe concurrentievoorwaarden of eigenlijk een gebrek daaraan een belangrijke oorzaak van de inflatie zouden zijn. Bovendien zou er sprake zijn van sociale onevenwichtigheid i.v.m. „onze verkwistende en onnatuurlijke levenswijze die erop gericht is zoveel mogelijk en zo snel mogelijk te verbruiken”.

Ten slotte is een recent artikel van Kaldor nog vermeldenswaard 6). In het kort kan zijn redenering als volgt worden weergegeven. Hij maakt op wereldniveau onderscheid tussen een primaire sector, waarin de prijzen markt-bepaald zijn, en een industriële sector, waarin de prijzen kostenbepaald zijn. De tertiaire sector acht hij voor zijn redenering van geen belang. Beide sectoren kunnen inflatie veroorzaken, welke echter zowel in het causale mechanisme als in de economische gevolgen verschillen. Beide sectoren moeten in een zekere verhouding tot elkaar groeien. Het prijsmechanisme moet daarvoor zorgen, want verandering in de onderlinge prijsverhouding leidt tot aanpassing in de investeringsgeneigdheid in beide sectoren. Het verschil in prijsvorming in beide sectoren is dan cruciaal voor een voortdurende inflatie op wereldniveau. Inflatie in de industriële

sector leidt alleen via een vraageffect tot inflatie in de primaire sector. Omgekeerd echter leidt inflatie in de primaire sector direct tot inflatie in de industriële sector, vanwege het kostenbepaald zijn van de prijzen in die sector 7).

De gevolgen van deze internationale inflatie voor ontwikkelingslanden staan op het ogenblik nogal in de belangstelling. Immers, industriële goederen vormen een belangrijk deel van hun import 8). Daarom zal nu wat verder worden ingegaan op de discussie over de ruilvoetontwikkeling van ontwikkelingslanden.

Inflatie en de ruilvoet van ontwikkelingslanden

De beschouwde ruilvoet is de goederenruilvoet ofwel de verhouding van de exportprijzen van ontwikkelingslanden tot hun importprijzen. Andere vormen

1) Zie UNCTAD-rapport, *Inflationary processes in the international economy and their impact on developing countries*, TD/B/AC.18/2, juni 1975, blz. 5.

2) H. R. Heller, International reserves and world wide inflation, *IMF Staff Papers*, vol. XXIII, no. 1, maart 1976, blz. 61-88.

3) M. Parkin, International liquidity and inflation in the 1960s, in M. Parkin, G. Zis (eds.), *Inflation in open economies*, Manchester University Press, 1976.

4) We gaan hier niet in op de merites van de genoemde factoren. Voor een ruimer overzicht en documentatie zie het eerder vermelde UNCTAD-rapport.

5) Voor een bespreking van dit rapport zie E. A. Mangé, Commissie stopte inflatie-rapport in de doofpot, *ESB*, 27 oktober 1976.

6) N. Kaldor, Inflation and recession in the world economy, *Economic Journal*, 1976, vol. 86, no. 344, blz. 703-714.

7) Een illustratie hiervan kan gevonden worden in het eerder geciteerde UNCTAD-rapport, blz. 48, waar blijkt dat de exportprijzen van industriële goederen veel sterker gecorreleerd zijn met prijsstijgingen van primaire goederen dan met prijsdalingen daarvan.

8) In het bovengenoemde UNCTAD-rapport, blz. 42, wordt een hoge correlatie geconstateerd tussen de verandering in de exportprijzen van industriële goederen en de binnenlandse inflatie in OECD-landen.

van de ruilvoet, de inkomensruilvoet en de factorruilvoeten, zullen buiten beschouwing worden gelaten, hoewel ze in bepaalde opzichten zeker zo belangrijk zijn. Eén caveat is misschien nog op zijn plaats. De bovengenoemde goederenruilvoet is natuurlijk niet hetzelfde als de prijsverhouding van grondstoffen en industriële goederen, hoewel deze zoal niet expliciet dan toch wel eens impliciet worden verward. Immers, ontwikkelingslanden exporteren meer dan alleen grondstoffen en importeren meer dan alleen industriële goederen.

Het verloop van deze goederenruilvoet is reeds lang in discussie. Verschillende argumenten worden gehanteerd om aan te tonen dat een daling in de lange-termijn-prijsverhouding tussen grondstoffen en industriële goederen onvermijdelijk is. Twee hiervan zijn: a. de vraag naar primaire goederen stijgt minder sterk dan die naar industriële goederen, bij stijgend inkomen; b. er is een benedenwaartse starheid van lonen en prijzen in de ontwikkelde landen, waardoor bijv. produktiviteitsverhogingen niet leiden tot prijsverlaging maar loonsverhoging.

Reeds in 1950 kwam Prebisch 9), als onderdeel van een algemene theorie van (onder)ontwikkeling, tot de conclusie dat de goederenruilvoet van ontwikkelingslanden op lange termijn verslechterde. De berekeningen waarmee hij deze conclusie staaft zijn sindsdien ernstig gekritiseerd. De toetsing van zijn theorie was gebaseerd op de inverse van de goederenruilvoet van het Verenigd Koninkrijk tussen 1876 en 1947. Deze inverse gaf inderdaad een dalend verloop te zien. De kritiek hierop houdt in dat deze inverse niet de goederenruilvoet van ontwikkelingslanden representeerde. Immers, de ontwikkelingslanden dreven ook handel met andere landen dan het VK. Bovendien identificeerde hij de goederenruilvoet met de prijsverhouding grondstoffen/industriële goederen. Verder was de stijging van de Engelse goederenruilvoet gedeeltelijk veroorzaakt door een daling in de kosten van transport en dus de Engelse importprijzen (c.i.f. gemeten), hetgeen evenwel niet een daling van de exportprijzen van ontwikkelingslanden impliceert.

Een uitwerking van deze kritiek kan o.a. gevonden worden bij Sieber 10). Deze heeft bovendien voor een achttal individuele grondstoffen nagegaan of er op lange termijn sprake is van verslechtering van hun relatieve prijzen. Hij vindt dit slechts bevestigd voor twee grondstoffen, t.w. natuurrubber en suiker. Voor de overige grondstoffen constateert hij meer cyclische of onregelmatige prijsbewegingen.

Een uitspraak die recentelijk nog opschudding verwekte kan worden gevonden in het zogenaamde „Houthakker-rapport” 11). Daarin wordt op de vraag of er een lange-termijn-verslechtering van de goederenruilvoet van ontwikke-

lingslanden is opgetreden, geantwoord dat, waar de meningen hierover verschilden, er algemene overeenstemming was dat de aan de verzamelde experts gepresenteerde cijfers geen duidelijk bewijs hiervoor leverden 12).

De laatste jaren spitst de discussie zich meer toe op het ruilvoetverloop sinds 1950. Voorbeelden daarvan vinden we in diverse UNCTAD-documenten 13), alsmede bij Cuddy 14). Deze laatste vindt voor de prijsverhouding grondstoffen/industriële goederen een duidelijk neergaande trend voor de periode 1952-1972. Voor de goederenruilvoet van niet-olie-producerende ontwikkelingslanden vindt hij echter geen statistisch significante trend voor dezelfde periode. Dit wil overigens niet zeggen dat voor individuele grondstoffen of ontwikkelingslanden hetzelfde moet gelden.

Tot slot dienen nog enkele problemen genoemd te worden die rijzen bij de berekening en de interpretatie van het ruilvoetverloop. Veel hangt af van de volgende factoren: a. het gebruik van unit-value indices of prijsindices; b. de gebruikte gewichten; c. de beschouwde periode. Het is duidelijk dat bij verschillende keuzen onder deze drie punten de resultaten zullen verschillen. Hierbij wordt nog afgezien van een ander belangrijk punt, namelijk het feit dat kwaliteitsveranderingen niet in de prijsindex doordringen. Aangezien dit meer voor industriële goederen dan voor grondstoffen geldt, is in de normaliter gehanteerde prijsindices voor industriële goederen een opwaartse afwijking ingebouwd.

Niettegenstaande het feit dat het ruilvoetdebat bepaald nog niet tot een ondubbelzinnige uitkomst is gekomen, is de veronderstelde verslechtering van de ruilvoet toch voor UNCTAD één van de redenen geweest voor het pousseren van indexering van grondstoffenprijzen 15). Op enkele aspecten daarvan zal nu worden ingegaan.

Indexering van grondstoffenprijzen

Behalve het veronderstelde achterblijven van de koopkracht van grondstoffenexport wordt er nog een belangrijk argument gehanteerd voor het indexeren van grondstoffenprijzen. Dit argument heeft betrekking op de instabiliteit van de prijzen en opbrengsten van grondstoffenexport. Volgens de gangbare theorie heeft deze instabiliteit een negatief effect op de economische groei. De redenering hierbij loopt van instabiliteit via onzekerheid naar schade voor de ontwikkeling in diverse vormen 16). Indexering van prijzen of opbrengsten zou deze instabiliteit kunnen reduceren en dus de negatieve gevolgen afzwakken.

Er kunnen drie vormen van indexering worden onderscheiden. De eerste is

directe indexering. Hierbij wordt de marktprijs van een grondstof direct gerelateerd aan een referentieprijnsindex 17). De tweede vorm van indexering is indirecte indexering. De marktprijs wordt hierbij onverlet gelaten. De ontwikkeling van de marktprijs wordt achteraf vergeleken met die van de referentieprijnsindex. Indien nodig wordt dan het verschil tussen markt- en referentieprijns, voor een bepaalde hoeveelheid, aangevuld. Een derde wijze van indexering kan via compensatoire financiering plaatsvinden. In dat geval wordt een normopbrengst vergeleken met de feitelijk gerealiseerde opbrengst en het verschil bijgepast. In de praktijk van de compensatoire financieringsschema's wordt de normopbrengst vastgesteld op basis van een middellange-termijntrend in de opbrengsten. Het is echter ook heel goed mogelijk in deze normopbrengst een factor voor inflatie te verwerken, hetgeen een stabiliseren van de inkomensruilvoet impliceert.

Directe indexering

Bij directe indexering dient de marktprijs te kunnen worden gemanipuleerd. Een eerste vereiste daarvoor is dat er controle op het aanbod aanwezig is, hetzij via producentenafspraken, hetzij door het bestaan van een centrale be-

9) R. Prebisch, *The economic development of Latin America and its principal problems*, U.N. New York, 1950.

10) H. Sieber, *Die realen Austauschverhältnisse zwischen Entwicklungsländer und Industriestaaten. Eine Verifizierung der These Prebischs*, Tübingen, 1968.

11) UNCTAD-rapport, *Commodity trade, indexation*, TD/B/563, juli 1975.

12) Overigens betrof dit cijfermateriaal de prijsverhouding industriële goederen/grondstoffen en niet de goederenruilvoet van ontwikkelingslanden.

13) O.a. het eerder aangehaalde UNCTAD-rapport TD/B/563.

14) „The terms of trade debate”, uit J. D. A. Cuddy, *International price indexation*, Westmead, 1976, Appendix 4, blz. 119-141.

15) Indexering van grondstoffenprijzen is een belangrijk onderdeel van het geïntegreerde grondstoffenprogramma van UNCTAD. Dit programma als zodanig zal verder buiten beschouwing worden gelaten.

16) Empirische toetsing van dit soort theorieën heeft het over het algemeen niet best gedaan. Zie hiervoor bijv. A. I. Macbean, *Export instability and economic development*, Londen, 1966 en G. K. Helleiner, *International trade and economic development*, Penguin Books, 1972, blz. 77-95. Zelfs wordt in een recente studie het tegenovergestelde beweerd en empirisch geverifieerd, op basis van de „permanent income”-hypothese, zie P. A. Yotopoulos, J. B. Nugent, *Economics of development. Empirical investigations*, New York, 1976, blz. 328-346. Zie verder ook M. E. Kreinin, J. M. Finger, *A critical survey of the new international economic order*, *Journal of World Trade Law*, vol. 10, no. 6, 1976, blz. 506.

17) Op de invulling van deze referentieprijnsindex zal verderop worden ingegaan.

heersinstantie. Een tweede punt is dat een flink aantal grondstoffen ook, of zelfs voor het merendeel, door de ontwikkelde landen geëxporteerd wordt. Dit beperkt dus het aantal grondstoffen dat voor directe indexering in aanmerking zou komen tot voornamelijk tropische landbouwproducten en enkele mineralen.

De kosten van directe indexering zullen gedeeltelijk op de afnemers worden afgewenteld, waarbij de mate van afwenteling afhangt van de prijselasticiteit van vraag en aanbod. Aangezien de prijselasticiteit van de vraag bij dit soort grondstoffen betrekkelijk laag is (18), zal de opbrengst bij indexering c.p. dus wel verhoogd worden. In zoverre de hogere prijs een hoger aanbod uitlokt, zouden maatregelen moeten worden genomen om de productie te verminderen of alternatief gebruik te bevorderen of in het uiterste geval over te gaan tot „doordraaien” (19). Een ander probleem ontstaat indien er substituten aanwezig zijn. Het duidelijkst ligt dat bij rubber. Het is immers niet de bedoeling het gebruik van synthetische rubber te bevorderen door het indexeren van de prijs van natuurrubber.

Een laatste punt betreft het effect van directe indexering op de importerende landen. Het effect van indexering op het prijsniveau van importerende landen lijkt geen onoverkomelijk bezwaar te geven het relatieve aandeel van grondstoffenkosten in de produktiekosten (20) en gegeven het aandeel van tropische landbouwproducten in de totale consumptie. Ontwikkelingslanden zijn overigens ook importeurs van grondstoffen en zullen dus gedeeltelijk de lasten moeten dragen.

Indirecte indexering

In tegenstelling tot directe indexering wordt de marktprijs hier niet direct beïnvloed. Ook kan hierbij in principe elke grondstof, geëxporteerd door elk ontwikkelingsland, worden geïndexeerd. Er rijzen nu immers geen problemen t.a.v. grondstoffen die ook door ontwikkelde landen worden geëxporteerd, als we tenminste de verplaatsing van productie van grondstoffen uitsluiten. Overigens blijven aan de aanbodkant wel dezelfde problemen als bij directe indexering, indien de compensatie wordt doorgegeven aan de producent. In dat geval mag een toeneming in het aanbod worden verwacht, dat prijsdrukkend werkt, tenzij maatregelen worden genomen die dit beperken, zoals het niet doorgeven van de compensatie aan de producenten, of fysieke beheersing van het aanbod.

Bij indirecte indexering rijzen er ook nog enkele andere problemen. Ten eerste moet er worden vastgesteld welke hoeveelheden gecompenseerd moeten worden voor een geconstateerd prijsverschil.

Ten tweede rijst de vraag of elke grondstof apart moet worden beschouwd of dat de prijsontwikkeling van het gehele grondstoffenexportpakket relevant is. In het laatste geval zouden grondstoffen met een relatief gunstig prijsverloop geheel of gedeeltelijk al als compensatie kunnen fungeren binnen het pakket. Een derde punt betreft de kosten van deze vorm van indexering. Er zal een fonds moeten zijn waaruit de te compenseren bedragen kunnen worden geput. Er zal dus moeten worden vastgesteld wie daaraan bijdragen en hoeveel.

Voor compensatoire financiering geldt veelal hetzelfde als voor indirecte indexering. Het belangrijkste verschil ligt in het feit dat bij compensatoire financiering het criterium een normopbrengst is en niet een normprijs, zodat een slecht prijsverloop kan worden gecompenseerd door een goede hoeveelheidsontwikkeling.

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Balanced International Growth van het Nederlands Economisch Instituut en het Centrum voor Ontwikkelingsprogrammering van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Tot slot een algemene opmerking t.a.v. indexering. In zoverre door indexering de prijs van een grondstof boven de trend van zijn marktprijs ligt, is er sprake van hulp. Hierbij moet bedacht worden dat deze hulp dan wordt verleend op basis van het specifieke exportpakket van een ontwikkelingsland en niet op basis van zijn behoefte.

Tot nu toe is de inhoud van de referentieprijsindex in het duister gelaten. Deze zal nu wat verder worden toegelicht.

De referentieprijsindex

Aangezien het de bedoeling van indexering is de exportkoopkracht (hetzij per eenheid, hetzij totaal) te handhaven, moet de referentieprijsindex een weergave vormen van het prijsverloop van de import. Elk land zou dan zijn eigen referentieprijsindex hebben, gebaseerd op de structuur en de prijsontwikkeling van zijn import. Bij directe indexering zou dit ertoe leiden dat de exportprijzen van een land een functie zouden worden van de importprijzen. Het gevolg zou kunnen zijn dat eenzelfde grondstof, geëxporteerd door verschillende landen, kunstmatig verschillende prijzen zou krijgen, hetgeen een onhoudbare zaak is. Daarbij komt een praktisch probleem dat voor het merendeel der ontwikkelingslanden importprijsindices niet of pas met grote vertraging beschikbaar zijn.

Als alternatief voor de importprijsindex fungeert dan de prijsindex van export van industriële goederen door de ontwikkelde landen, mede omdat industriële goederen een belangrijk deel uitmaken van de import van ontwikkelingslanden. Deze prijsindex wordt regelmatig gepubliceerd door de VN.

De consequentie van het nemen van deze referentieprijsindex is dat de exportkoopkracht wordt gestabiliseerd in termen van het vermogen om industriële goederen te kopen. Fluctuaties in bijvoorbeeld voedselprijzen en olieprijsen worden dan niet gecompenseerd. Afgezien hiervan kleeft er aan het hanteren van deze exportprijsindex nog een ernstiger bezwaar. Zoals al eerder opgemerkt is in deze index een opwaartse afwijking ingebouwd i.v.m. kwaliteitsverandering van de industriële goederen. Om indexering correct toe te passen zou deze exportprijsindex dus moeten worden gecorrigeerd voor kwaliteitsveranderingen. Het is de vraag of er dan nog veel te indexeren valt (21).

Slotopmerkingen

Het is duidelijk dat in het bovenstaande geen uitputtende behandeling is gegeven van de vele kanten van het indexeringsvraagstuk. Een aantal aspecten dat een nadere toelichting zou verdienen, wordt daarom hier nog in het kort vermeld. Zo is er bijvoorbeeld niet ingegaan op een nadere invulling van de organisatie van de markt in het geval van directe indexering, m.n. de te hanteren instrumenten (buffervoorraden, exportquota, exportbelastingen e.d.) en de consequenties daarvan.

Vraagstukken met betrekking tot de noodzaak tot en de voorwaarden voor terugbetaling in geval van compensatiebetalingen zijn niet besproken, hoewel deze natuurlijk direct hun weerslag hebben op de wijze van financieren van een centraal fonds. De speciale positie van grondstoffen met een structurele overproductie (thee) is niet toegelicht. Er is voorbijgegaan aan zeer praktische zaken als het kiezen van een bepaald soort prijsindex, de gewichten voor de berekening ervan, het vaststellen van een basisjaar e.d., hoewel deze zal niet voor de theorie dan toch voor de uit-

18) Zie bijv. Cuddy, op. cit., tabel 5.7, blz. 71.

19) Voor een analyse van de aanbodseffecten op micro-niveau, zie C. P. Brown, *Primary commodity control*, Oxford, U.P., 1975.

20) Zie hiervoor Cuddy, op. cit., blz. 54-59; daar wordt met behulp van een simpel model het additioneel inflatoire effect van indexering bij gegeven binnenlandse kosteninflatie doorgeerekend.

21) Voor een algemene kritische beschouwing van de problemen die met indexering samenhangen, zie A. Hone, *Indexation: some problems*, *IDS-bulletin*, vol. 7, nr. 4, mei 1976, blz. 31-33.

Dr. F. de Roos en Dr. D. C. Renooy: De algemene banken in Nederland. Stenfert Kroese, Leiden, 7e herziene druk, 1976, 202 blz., f. 32,50.

De nieuwe — 7e — druk van het boek van De Roos heeft ditmaal lang op zich laten wachten. Het lijkt mij niet dat dit een gevolg is van gebrek aan belangstelling, want sedert de beide boeken van Verrijn Stuart (Geld- en Crediet- en Bankwezen) niet meer verschenen, is het boek toch wel zo'n beetje het standaardwerk geworden voor het onderwerp bankwezen. Dat is zeker niet „bij gebrek aan beter”, maar veeleer door de veelzijdigheid van de behandeling, gepaard gaande met het feit dat de stof in zo'n prettig leesbare vorm wordt gebracht.

Wellicht is het lange uitstel meer te wijten aan de wijziging van uitgever en aan het feit dat de auteur ditmaal samen met zijn collega Renooy een herziene uitgave heeft voorbereid. Het Nederlandse bankwezen is bepaald niet statisch en na een tijdsverloop van zes jaren was een herziening dan ook geen luxe.

Gelukkig heeft men de opzet en structuur ongewijzigd gelaten, daarbij echter de tekst aanpassend aan de veranderde omstandigheden. Daarin is men redelijk geslaagd, zij het, dat sommige van de nieuwe situaties wel een zeer summier behandeling verkrijgen. Doch ook dat past een beetje in de stijl van het boek. Terwijl het redelijk diep-

gaand ingaat op de theoretische achtergronden, komt de praktijk van het functioneren van het bankwezen er wat karig af, waarbij de actualiteit het vaak verliest van de historie. Als voorbeeld van deze kritiek moge worden genoemd dat het systeem van kasgeldleningen op blz. 45 summier aandacht verkrijgt, terwijl het wisselkrediet dat toch grotendeels historische waarde heeft vier bladzijden tekst vult. Hierdoor komt niet naar voren dat deze kasgeldleningen (medio 1976 zo'n f. 3 mrd.) de concurrentiepositie, vooral van de zijde van de middelgrote en kleine banken, sterk hebben gestimuleerd. Dat voorts hierdoor de rekeningcourant-faciliteiten van die relaties, die toegang hebben tot de kasgeldmarkt, veel meer dan vroeger het karakter hebben gekregen van liquiditeitsreserve, waardoor het kredietgebruik bij de grote banken een veel instabieler karakter heeft gekregen — met alle gevolgen voor hun verlies- en winstrekening — komt helemaal niet aan de orde.

Een ander voorbeeld is de nog steeds grote — en traditionele — aandacht voor de termijnen bij passiva en activa, terwijl elk woord over de zogenaamde rentebalans (rentegevoeligheid) van de diverse samenstellende onderdelen van activa en passiva ontbreekt.

Geheel nieuw is de grote aandacht, die ditmaal — terecht — wordt gegeven aan de Eurovalutamarkt. Terecht alleen al, indien wij bedenken dat het zogenaamde Eurovalutabedrijf bij de grote Nederlandse banken ca. 30% van de balansstelling uitmaakt. Het is daarom jammer dat op de uitwerking van dit gedeelte nogal wat kritiek mogelijk is. De definitie van Eurovaluta is op z'n minst slordig; met name de band daar gelegd met de kredietverlening werkt verwarrend. Het verhaal over „roll-overkredieten” — de algemeen bekende kredietvorm op deze markt — is voor een niet met de materie bekende lezer onbegrijpelijk.

Op blz. 122 worden de drie bekende „oorzaken” genoemd voor het ontstaan van het Eurovalutasysteem, doch dit zijn alle drie historische feiten en nergens wordt verklaard waarom deze markt nog steeds bestaat en sterk groeiende is.

Detailfout is dat men op blz. 123 bij het vermelden dat Europese (bedoeld is Euro) banken dollars kunnen creëren (een wat uitgebreidere theoretische toelichting was hier wel op zijn plaats geweest), spreekt over een „long” positie,

terwijl, als het verhaal al waar was geweest, sprake zou zijn geweest van een „short” positie. Het betreft hier kredietverlening in dollars zonder dat de banken tevoren deze dollars hebben opgenomen.

Zo zijn er nog wel meer opmerkingen te maken, doch als ik hiermede doorging, zou ik snel de indruk wekken, dat wij niet met een nuttig boek te maken hadden. Die conclusie was dan onjuist. Wij hebben behoefte aan een goed boek over het Nederlandse bankwezen en dit boek vervult daarom al jaren een zeer nuttige functie. Daarbij is het plezierig dat het up to date is gebracht.

C. F. Karsten

M. Santema (red.): Commentaar rond de Contourennota. Tjeenk Willink BV/Wolters Noordhoff BV, Groningen, 1976, 302 blz., f. 32,50.

Halverwege 1975 publiceerde minister van Kemenade zijn *Contourennota*, een discussiestuk over het toekomstbeeld van het Nederlandse onderwijs. De auteurs van dit boek proberen een goede oordeelsvorming over deze nota te ondersteunen. Onderwerpen die worden behandeld zijn: globaal overzicht van de *Contourennota* (H. van Gessel); een globale analyse van de *Contourennota* (Prof. Dr. E. Velema); het basisonderwijs (Dr. K. B. Koster); het speciaal onderwijs (Dr. H. Menkvelde); de middenschool (Drs. M. Santema); experimenten middenschool (Drs. N. Lagerweij); de bovenschool (Drs. H. Riddersma); het tertiair onderwijs (Prof. Dr. S. Wiegiersma); het hoger onderwijs (Dr. C. F. van der Klauw); de Open School (Drs. C. D. Faber); leren onderwijzen (Dr. J. H. G. I. Giesbers); schoolorganisatie en verzorgingsstructuur (Dr. K. Doornbos); onderwijsbeleid en regio (Drs. M. Santema); relevant onderzoeksbeleid (Dr. J. de Vries); schoolrichtingenvraagstuk (Drs. M. Santema); onderwijsvisie op korte en lange termijn, w.o. vrijheid van onderwijs (Drs. A. A. de Bruin); onderwijs-economische kanttekeningen over de *Contourennota* (Drs. M. Santema en R. H. Tink).

A. H. G. Rinnooy Kan: Machine scheduling problems. Martinus Nijhoff, Leiden, 1976, 192 blz., f. 52.

Met behulp van operationeel onderzoek wordt uiteengezet hoe machines optimaal voor het beschikbare werk kunnen worden benut. Veelal gebeurt dit in de praktijk met vuistregels. Om de theoretische resultaten toepasbaar te maken, bevat het boek een uitvoerige analyse van de veronderstellingen die aan het gepresenteerde „scheduling model” ten grondslag liggen en aan de economische betekenis van de conventionele optimaliteitscriteria.

komst van indexeringschema's belangrijke consequenties hebben 22).

Wat betreft de toepassing van indexeringschema's lijkt directe indexing (voorlopig?) geen haalbare kaart, afgezien nog van de wenselijkheid daarvan. Indirecte indexing en compensatoire financiering lijken praktischer oplossingen voor hetzelfde probleem. Het laatste is zelfs al in diverse vormen in werking (IMF; Stabex), zij het zonder indexerings-element daarin 23).

K. A. Koekkoek

22) Voor een gedetailleerde bespreking van deze en andere factoren, zie Cuddy, op. cit.; daarin worden ook met behulp van enkele modelletjes de consequenties van indexing voor de ruilvoet en de betalingsbalans, onder diverse veronderstellingen, doorgerekend.

23) Voor een aanbeveling van reële compensatoire financiering, zie H. W. Singer, *Beyond commodity policy: structural changes and financial compensation*, *IDS-bulletin*, vol. 7, nr. 4, mei 1976, blz. 34-35.

Studies over de economische ontwikkeling van het Noorden des Lands. Stichting Federatie van Noordelijke Economische Instituten, Leeuwarden, 1976, 210 blz.

Studies van een werkgroep, welke van belang zijn voor het verkrijgen van een dieper inzicht in de economische samenhangen en ontwikkelingen en voor het actualiseren en uitbouwen van het ontwikkelde input-output-model voor het noorden des lands.

Economisch Instituut voor het midden- en kleinbedrijf. Perspectiefonderzoek drogistenbranche. Deel 3, bedrijfseconomisch onderzoek, 's-Gravenhage, 1976, 136 blz., f. 25.

Het boek is het derde deel van een uit vier delen bestaand rapport van een omvangrijk onderzoek ten behoeve van de drogistenbranche. Het bevat een bedrijfseconomisch onderzoek over de jaren 1972 t/m 1975.

Mr. J. H. Kat: De vervangingsreserve. Uitgeverij FED BV, Deventer, 1976, 88 blz., f. 15,50.

Deze brochure behandelt, aan de hand van wetteksten en jurisprudentie alles wat samenhangt met de vorming, de aanwending en de opheffing van een vervangingsreserve.

Mr. Constantijn Kelk: Rechtspositie gedetineerden. Rapport Coornhert-Liga, Stichting Ars Aequi, Utrecht, 1976, 127 blz., f. 7.

De laatste jaren is de belangstelling voor de rechtspositie van de gedetineerde toegenomen. Dit heeft zijn neerslag gevonden in het wetsontwerp-rechtspositie gedetineerden. Deze ontwikkelingen zijn aanleiding geweest tot het schrijven van dit boek, dat de aandacht vestigt op het belang van een aantal juridische principes voor de detentiesituatie en een kritische discussie over dit onderwerp wil stimuleren.

Prof. Dr. R. Slot: Elementaire bedrijfs-economie. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1976, 7e herziene druk, 268 blz., f. 18. **Vraagstukken bij elementaire bedrijfs-economie.** Stenfert Kroese BV, Leiden, 1976, 4e druk, 128 blz., f. 9,50.

Eenvoudig leerboek over de bedrijfseconomie met vraagstukken in aparte uitgave. Het boek is in vier afdelingen gesplitst: 1. kostenberekening; 2. financiering; 3. enkele vraagstukken met betrekking tot de bepaling van winst en vermogen; 4. samenwerking van ondernemingen. Voor degenen die meer willen weten is een literatuurweergave bijgevoegd. Een zakenregister maakt het boek als studieboek compleet. Deze 7e druk wijkt op een beperkt aantal punten af van de vorige druk.

R. Schöndorff: Het 1, 2, 3 van de economie. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1976, vijfde herziene druk, 152 blz., f. 12,50.

In dit boekje worden een aantal leerstukken uit de economische theorie gepresenteerd met gebruikmaking van elementaire wiskundige hulpmiddelen. Het is zodanig opgebouwd dat de wiskunde, nodig om een bepaald economisch vraagstuk te formaliseren, in nauwe samenhang met dat vraagstuk wordt behandeld. Zodoende wordt de wiskunde niet als een gesloten geheel behandeld,

doch in onderdeeljes uiteengenomen ten einde inpassing in de economische theorie mogelijk te maken. Het boekje is bestemd voor economie-beoefenaren met HBS-A, dan wel gymnasium- α -opleiding. Deze vijfde druk is nagenoeg gelijk aan de vorige, behoudens de toevoeging van een appendix elementaire rekenregels.

CBS: Smederijen en oppervlaktebewerkingbedrijven 1973-1974. Productiestatistiek. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1976, 23 blz., f. 7.

esb Mededelingen

VWO-congres Risico's en wetenschap

Op 1 en 2 april a.s. organiseert het Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers te Utrecht een congres „Risico en wetenschap”, over de maatschappelijke aanvaardbaarheid en de wetenschappelijke benadering van technologische risico's.

De volgende inleidingen zullen worden gehouden:

- Risico's en onzekere wetenschappelijke kennis, door Dr. P. Boskma, lector in de wijsbegeerte van wetenschap en techniek aan de TH Twente.
- Risico-analyse en de hantering van onzekerheid, door Drs. J. J. Schwarz, groep Bijzondere Studies, TNO-Apeldoorn.
- PVC: van gevaaronderkenning tot normstelling, door Dr. P. de Voogd, Kon. Shell Laboratorium, Amsterdam.
- Valt er te leven met plutonium?, door Drs. J. Jelsma, wetenschappelijk medewerker RU Groningen, lid van de VWO-Kernenergiegroep Noord Nederland.
- Bedreiging door computer: mythe en werkelijkheid, door D. Overkleef, docent, publicist.
- Risico's van DNA-recombinantenonderzoek, door Prof. Dr. A. van Kammen, hoogleraar moleculaire biologie te Wageningen, lid van de Commissie van toezicht op genetische manipulatie.

Voor dit congres zullen stukken van de hand van de sprekers tevoren worden gepubliceerd in een speciaal nummer van *Wetenschap en Samenleving* (orgaan van het VWO) dat één week voor het congres verschijnt.

Inlichtingen: VWO, Abel Tasmanlaan 2, Maarssen, tel. (03465) 11 08 ('s morgens). Kosten: deelname f. 10; W & S-nummer f. 3,50, op girorekening 22321 van VWO te Maarssen.

NIVRA-Accountantsdag

Op 12 mei 1977 organiseert het NIVRA de Accountantsdag in „de Doelen” te Rotterdam. Als thema voor deze dag is gekozen: „Prognoses, tendensen en grenzen”.

Inleiders: Prof. Dr. W. Driehuis, Universiteit van Amsterdam: „Macroeconomische voorspellingen als achtergrond van bedrijfsprognoses”; Drs. J. Bons, NV Koninklijke Bijenkorf Beheer: „Prognoses in de onderneming”; Prof. Drs. G. G. M. Bak, Katholieke Hogeschool Tilburg: „De bijdrage van de accountant bij prognoses”.

In de middagbijeenkomst is er een panel-discussie. Dit panel is samengesteld uit de heren Prof. Drs. G. G. M. Bak, Drs. A. J. Bosman, Drs. P. P. M. van der Ree en Drs. K. P. G. Wilschut, allen registeraccountant en staat onder voorzitterschap van Prof. Drs. S. J. Muller, buitengewoon hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Congresdag PRR

Op 19 maart 1977 organiseert de provincie Zuid-Holland, het openbaar lichaam Rijnmond en de gemeente Rotterdam een ééndaags congres in het Novotel, Hargalaan 2 te Schiedam over het onderwerp „De relatie tussen bestuurders en onderzoekers”. Aan deze dag werken mede bestuurders en ambtenaren uit de sectoren Economische Zaken en Ruimtelijke Ordening van de drie genoemde overheden, alsmede personen die vanuit een meer externe positie te maken hebben met het onderzoek ten behoeve van of tenminste gericht op de provincie, Rijnmond of Rotterdam. Voor een betrekkelijk klein aantal belangstellenden bestaat de mogelijkheid aan deze dag, die om 10.00 uur begint en uiterlijk om 15.45 uur eindigt, deel te nemen.

Aanmelding geschiedt door overmaking van f. 25 op gironummer 7552 ten name van de gemeente Rotterdam onder vermelding „Congresdag PRR”.